

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ФАКУЛТЕТ БЕЗБЕДНОСТИ

ДЕЛИКТИ БЕЗ ЖРТВЕ

дипломски рад

Ментор:
Доц. др Александра Илић

Студент:
Нина Станојевић, бр. 27/17

Београд, 2022.

Деликти без жртве

Тема овог рада су деликти без жртве, који често нису били у првом плану истраживача. Велики број њих је акценат стављао на друге облике криминалитета као што су организовани, насилнички и сл. Али то не мења чињеницу да су они опстали у нашем друштву деценијама, чак и вековима. Присутни су и данас, у савременом друштву, само су се околности у којима они егзистирају, промениле.

Неки од ових видова понашања су стари колико и сам људски род (нпр. проституција). Однос друштва према њима се неупитно мењао. Појмови као што су законито и незаконито, морално и неморално, били су релативни имајући у виду временски и географски аспект. Оно што је у једној заједници било кажњиво, у другој није било и обрнуто.

Циљ овог рада јесте да се пружи што подробнији приказ ових друштвено негативних појава. Јасно је да их је немогуће искоренити, али морамо се прво упознати са њима и сагледати све њихове димензије, да бисмо уопште дошли у ситуацију да размишљамо о механизмима одбране или стављања њих под контролу.

На почетку ће бити извршено дефинисање и подела деликата а затим ће бити дата типологија основног виктимолошког појма, жртве. Потом ће бити извршена анализа, по чему се деликти без жртве разликују од „класичних“ деликата са којима се сусрећемо у пракси и по чему се жртве ових дела разликују од жртава на које смо у већини случајева навикли у литератури. За одређене појаве биће приказан историјски развој истих. Не представљају сви деликти без жртве криминалитет, већ само одређени међу њима. Рад ће се бавити онима који припадају сфери прекршаја. Такође, биће дат и преглед потенцијалних мера и програма које би требало спровести у циљу превенције или сузбијања оваквих понашања.

Оно што рад чини потпунијим јесте чињеница што ће пружити различите перспективе сваке од ових појава. Поред тога, коришћена је литература из других научних дисциплина, са циљем да се кроз мултидисциплинарни приступ, изврши што подробнија анализа наведених појава.

Кључне речи: деликти без жртве, криминалитет, типологија, превенција, прекршај, мултидисциплинарност.

Victimless crimes

The topic of this paper are victimless crimes, which have often not been at the forefront of researchers. Many of them emphasized other forms of crime, such as organized, violent and the like, but that does not change the fact that they have survived in our society for decades, even centuries. They are present even today, in modern society, only the circumstances in which they exist have changed.

Some of these types of behavior are as old as the human race itself (e.g., prostitution). The attitudes of society towards them have unquestionably changed. Concepts such as legal and illegal, moral and immoral, were relative from a temporal and geographical aspect. What was punishable in one community was not in another and vice versa.

The aim of this paper is to provide a detailed account of these negative social phenomena. It is clear that it is impossible to eradicate them, but we must first get to know them and all of their dimensions, in order to start thinking about defense mechanisms of putting them under control.

At the beginning, the definition and division of offenses will be performed, and then the typology of the basic victimological concept, the victim, will be given. An analysis will then be made of how victimless crimes differ from "classic" offenses we encounter in practice and how the victims of these acts differ from the victims we are used to in most cases in literature. For certain phenomena, their historical development will be shown. Not all offenses without a victim represent a crime, only specific ones among them. This paper will deal with those belonging to the sphere of misdemeanors. It will also provide an overview of potential measures and programs that should be implemented in order to prevent or combat such behavior.

What makes this work more complete is the fact that it will provide different perspectives on each of these phenomena. In addition, literature from other scientific disciplines was used, with the aim of conducting a detailed analysis of these events in a multidisciplinary approach.

Keywords: victimless crimes, crime, typology, prevention, misdemeanor, multidisciplinary.

САДРЖАЈ

1. УВОД.....	2
2. ПОЈАМ И ПОДЕЛА ДЕЛИКАТА	3
2.1. Појам деликата без жртве	4
3. ЖРТВА КАО ОСНОВНИ ВИКТИМОЛОШКИ ПОЈАМ	6
3.1. Типологија жртава.....	6
4. ЗЛОУПОТРЕБА ДРОГА.....	10
4.1. Повезаност наркоманије и криминалитета са посебним освртом на кривична дела неовлашћено држање опојних дрога и омогућавање уживања опојних	12
4.2. Реакција јавности на наркоманију и програми за сузбијање дрога	14
5. ПОЈМОВНО ОДРЕЂЕЊЕ ПРОСЈАЧЕЊА И СКИТЊЕ И ВАЖНЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ	16
5.1. Узроци и последице просјачења и скитње и њихова подела.....	19
5.2. Теоријски приступи у разумевању просјачења и скитње и реакција друштва.....	21
6. ПРОСТИТУЦИЈА	25
6.1. Подела проституције	29
6.2. Проституција и криминалитет	30
7. ДЕЛИКТИ МАЛОЛЕТНИЧКОГ ДОБА	33
7.1. Бежање од куће/ школе и скитња	37
7.2. Превенција малолетничке делинквенције.....	38
8. ПРИВРЕДНИ КРИМИНАЛ У СВЕТЛУ ДЕЛИКАТА БЕЗ ЖРТВЕ.....	41
9. КОРУПЦИЈА У КОНТЕКСТУ ДЕЛИКАТА БЕЗ ЖРТВЕ	45
10. ЗАКЉУЧАК.....	51
11. ЛИТЕРАТУРА.....	52

1. УВОД

Деликти без жртве су неретко привлачили пажњу обичног човека и шире заједнице, али и научне и стручне јавности. Разлоге за то треба тражити у њиховом утицају на човека као јединку и на друштво у целини. Он је без сумње деструктиван и изазива опречне реакције. Код појединаца може пробудити и одобравање, уз напомену да човек има право да самостално одлучује о свом животу, докле год не угрожава друге. Позната су спорења око легализације употребе појединих врста дрога или легализације проституције.

Можда одговор на питање зашто су интересантни јавности треба тражити у ономе што их разликује од других деликата. Наиме, највећи број људи када чује реч деликт, углавном прво помисли на оне деликте који узрокују материјалну штету или на оне који остављају последице у друштвеним односима, од којих су неке отклоњиве, а неке не (телесне повреде, убиства и сл.). Али деликти без жртве су другачији. Жртва на први поглед није видљива, али заправо постоји, јер правих деликата без жртве нема. Само је присутна у другачијем облику. Психичко и физичко здравље, интегритет једне особе такође могу бити угрожени, само људи то често сметну са ума.

Деликти без жртве прате човечанство од древних времена. Поставља се логично питање: због чега су толико дуго присутни, прецизније речено, шта им омогућава да опстану? Рад ће дати одговор тако што ће се примарно бавити феноменолошким аспектима и позицијом деликата без жртве у укупном криминалитету, као и разумевањем релација са другим девијантним понашањима.

2. ПОЈАМ И ПОДЕЛА ДЕЛИКАТА

„У једној од многих дефиниција деликата наводи се да деликт¹ означава сваку људску радњу (у смислу вољне телесне делатности- чињења или нечињења) која је противна праву (односно нормама правног поретка, позитивноправним нормама). Спада у понашања која су забрањена и кажњива. Правним прописима за деликте су намењене одређене врсте санкција, задужени су органи који их изричу у одређеном поступку под одређеним условима.“

„Правни деликт је, најпростије речено, свако друштвено штетно понашање које је правно недопуштено.“ (Радишић, 1973, стр. 62)
„Међутим, једно је ипак присутно увек: сви правни деликти наносе нематеријалну штету друштву (моралну, идејну, политичку). Они уносе дезорганизацију у друштвене односе који су правом регулисани, нарушавају друштвену дисциплину и подривају ауторитет права.“ (Радишић, 1973, стр. 64-65)

„Због тога што јесу друштвено штетни, деликти и јесу забрањени. Са становишта њихове забрањености, они се могу дефинисати као скривљена неиспуњавања правних обавеза императивно наложених од стране државе или добровољно преузетих од стране делинквената.“ (Радишић, 1973, стр. 65)

Претходне дефиниције су широке, стога у овом конкретном случају предност дајемо дефиницији професора Игњатовића. „Према његовом мишљењу делинквенција обично означава укупност у правном систему забрањених дела- деликата (код нас су то кривична дела, прекршаји, привредни преступи и дисциплинске кривице). Њих проучава *казнено право*, које као шири појам треба разликовати од *кривичног* које се бави само кривичним делима. Делинквенција и криминалитет не представљају синониме, будући да први обухвата знатно шири круг људских радњи од другог.“ (Игњатовић, 2018, стр. 15)

Такође, пожељно је објаснити ужу и у овом случају важнију ширу одредбу злочина. „Злочин у ужем, правом смислу је кршење норми кривичног права. Шира одредба злочина је вршење законом санкционисаних дела (деликата).“ (Игњатовић, 2018, стр. 23)

¹ Лексикон медијских и правних појмова у Републици Србији, 2019, стр. 49.

„Једна од подела деликата је следећа:²

- 1) приватни, грађански, цивилни деликти (који повлаче грађанскоправну одговорност и грађанскоправне санкције као што су накнада штете, повраћај имовине);
- 2) јавни или јавноправни деликти (понашања која су противна нормама јавноправних прописа. Називају се деликтима казненог права у које спадају кривична дела, привредни преступи и прекршаји).“

2.1. Појам деликата без жртве

„Victimless означава непостојање жртве која се јасно може идентификовати. У криминолошком смислу то је појам који се односи на посредно довођење до етикетирања „криве“ жртве, која самим тим „не постоји“, или чак не заслужује пуну правну и моралну заштиту. У виктимолошком смислу то су самовиктимизујуће (self-victimizing) жртве, или особе које учествујући у (суб)криминалу или девијантном понашању, као што је злоупотреба дрога, проституција, коцкање и сличне активности у којима су жртва и учинилац у нужној комплементарној вези, којом приликом жртва губи свој идентитет „чисте“ жртве.“ (Симовић-Хибер, 2009, стр. 30)

„Edwin Schur је први указао на многобројна кривична дела чија је заједничка особина да немају жртву у традиционалном смислу. У случају таквих дела постоје добра или интереси који се вређају или угрожавају али их је тешко идентификовати. Због тога се за њих у англосаксонској литератури користи термин „дела без жртве“ (victimless crimes) Таква понашања се убрајају у категорију *malum prohibitum*. Она не представљају злочине по себи (*per se*) већ вољом законодавца. Сматра се да су ово дела против јавног реда која угрожавају друштвени морал и која у себи садрже елементе „греха“ и „порока“.“ (Игњатовић, 2018, стр. 146)

„Hugo Bedau је сматрао да деликти без жртве имају следеће особине: (Игњатовић, 2018, стр. 146)

- ✕ лица која су актери дела делују сагласношћу воља, код побачаја (ако се зачетак не сматра лицем);
- ✕ актери дела не пријављују га полицији али то могу други учинити (одсуство обраћања од стране непосредно умешаних лица отежава примену закона);

² Исто, стр. 49.

- ✧ актери дела не сматрају да су њиме оштећени, иако други тако мисле;
- ✧ оваква дела садрже сагласност воља одраслих, при чему су жељена добра и услуге законом забрањени (не важи за јавно опијање и интоксикацију).“

„У деликте без жртве се убрајају: опијање и злоупотреба дрога, скитња и просјачење, коцкање, проституција и остала добровољна сексуална дела одраслих лица, деликти малолетничког доба (бежање од куће, беспосличење). Деликти без жртве не морају нужно фигурирати у кривичном праву. У неким културама им се не придаје ознака кривичног, чак ни кажњивог.“ (Игњатовић, 2018, стр. 146)

„У САД се скреће пажња на круцијалне проблеме који се јављају у вези са деликтима без жртве и због чега је ојачао покрет који се бори за њихову декриминализацију: (Игњатовић, 2018, стр. 146)

- ✧ огроман број људи учествује у њима, а само мали број се кажњава;
- ✧ правосудни органи расипају енергију и време на њих уместо да се баве преступницима;
- ✧ ова дела, због своје бројности, спречавају сагледавање реалне слике криминалитета, која би без њих била сасвим другачија.“

„Са аспекта нашег правног система могуће је издвојити следеће: (Игњатовић, 2018, стр. 147)

- ✧ у њему оваква понашања углавном нису кривична дела иако су кажњива нека дела у вези са њима. Законодавна решења се прилично разликују у односу на америчко право;
- ✧ одговор на питање да ли наша решења треба мењати, могуће је дати само након истраживања која би показала да ли је мање зло оставити их у закону или их декриминализовати;
- ✧ треба преиспитати и наше прекршајно законодавство у коме су већина наведених понашања кажњива;
- ✧ деликата без жртве, у смислу у коме их детерминишу споменути криминолози, нема. Код сваког од њих, повређено је или угрожено неко добро или интерес. Жртву не би требало ограничити само на физичка лица, тј. њихове колективитете.“

3. ЖРТВА КАО ОСНОВНИ ВИКТИМОЛОШКИ ПОЈАМ

„Под жртвом у најужем смислу подразумевају се само физичка лица, директне жртве понашања прописаних као кривична дела у националним законима, које су та дела пријавиле надлежним државним органима.“ (Николић-Ристановић, 2019, стр. 86)

„Појам жртве у ужем смислу обухвата лица чија су добра или права непосредно повређена или угрожена извршењем кривичног дела, односно кршењем међународно признатих норми о људским правима.“ (Игњатовић, Симеуновић-Патић, 2011, стр. 20)

„Жртва је особа која је жртва кршења норми кривичног права од стране другог лица или ентитета.“ (Симовић-Хибер, 2009, стр. 25)

„Под жртвом у најширем смислу подразумевају се сви (физичка и правна лица, друштвене групе и друштво) који, непосредно или посредно, трпе у својим правима на живот, здравље, интегритет и сигурност, као индивидуалне или колективне жртве, и без обзира на то на који начин и од кога је изазвано страдање, да ли је његова кажњивост предвиђена изричитим нормативним прописима или не, и без обзира да ли је пријављено државним органима и какав правни статус има његов извршилац.“ (Николић-Ристановић, 2019, стр. 86)

„У жељи да реши проблем апстрактних жртава или жртава кривичних дела без жртава, код којих су жртве тешко препознатљиве, Antilla се борила за апстраховање појма жртве и његово изједначавање са појмом интереса.“ (Николић-Ристановић, 2019, стр. 87)

3.1. Типологија жртава

„Mendelsohn је разликовао: (Николић-Ристановић, 2019, стр. 99)

- 1) невину жртву, као идеалну, односно без икакве улоге у криминалном понашању (нпр. дете које жртва чедоморства);
- 2) жртву са незнатном кривицом и жртву из незнања (недозвољени побачај);
- 3) жртву која је крива једнако као и делинквент односно добровољну жртву (еутаназија);
- 4) жртву која је кривља од злочинца (жртва провокатор и жртва из непажње);
- 5) жртву која симулира и уображену жртву (параноидне особе, сенилне особе).“

„Стивен Шејфер је изложио следећу поделу: (Игњатовић, Симеуновић-Патић, 2011, стр. 22-23)

- ✂ *случајне жртве* (нема одговорности жртве; она претходно није била повезана са учиниоцем ни на који начин и виктимизована је несрећним стицајем околности);
- ✂ *провоцирајуће жртве* (жртва сноси значај степен одговорности; учинилац је реаговао на одређено жртвино провоцирајуће понашање);
- ✂ *жртве које се излажу виктимизацији услед непромишљености* (жртва сноси незнатну одговорности; она омогућава сопствену виктимизацију тиме што у конкретної ситуацији поступа непромишљено и на неки начин неприкладно- својим одевањем, говором, понашањем и др.);
- ✂ *биолошки инфериорне жртве* (нема одговорности жртве; ради се о особама које учинилац, услед њихове животне доби, физичких или менталних дефицита, перципира као рањиве);
- ✂ *социјално инфериорне жртве* (нема одговорности жртве; жртва се услед одређених социјалних обележја- изолованости, имигрантског статуса, припадништва мањинској групи и др., од стране учиниоца перципира као рањива);
- ✂ *самовиктимизујуће жртве* (жртва је у потпуности одговорна; то је особа која је уплетена у криминалитет или девијантно понашање (проституцију, коцкање, наркоманију и др.) у оквиру кога је деловала заједно са учиниоцем, односно у партнерству са њим);
- ✂ *политичке жртве* (нема одговорности жртве; жртва је особа која је опонент власти и виктимизована је да би се држала под контролом).“

„Класификација жртава према природи умешаности у криминални акт: (Симовић-Хибер, 2009, стр. 46)

1. **злочинац**- жртва је тип жртве која је сукцесивно у улози учиниоца и жртве;

2. **латентна жртва** је особа која привлачи пажњу злочинаца због својих особина;

-*младе особе*- жртве због неискусности,

-*старе особе*- жртве због биолошке слабости,

-*жене*- такође жртве из основног разлога биолошке слабости (чак их назива групом рођеном да буде жртва „лаки плен“ у предаторском односу),

-особе *рањиве* из неког другог разлога, као што су инвалидне и душевно болесне особе, особе познате по својој наивности, депресивне особе (које имају поремећен инстинкт самоодржања), особе које живе саме и које због усамљености траже помоћ,

-*страствене* особе због склоности ризичном понашању, првенствено у сексуалном животу,

-*мањине* и *имигранти*, због културних конфликта и проблема прилагођавања,

-*глупе нормалне* особе, због проблема адекватне социјализације,

-особе *жељне зараде* због повећане склоности прихватања ризика;

3. **потенцијална жртва** је она која је у таквом облику односа са учиниоцем (који претходи извршењу дела), да је погодна да буде жртва (страсна веза у емоционалном дисбалансу између љубави и мржње, злостављачи и „блокиране“ особе у зачараном кругу породичног насиља).“

„Gullota је дао следећу поделу: (Игњатовић, 2018, стр. 145)

1) Лажне жртве:

- ✂ жртве стимулати (због освете, уцене, избегавања сопствене одговорности, неко лице издаје за жртву, иако је потпуно свесно да виктимизације није било);
- ✂ умишљене жртве (имагинарне, за разлику од претходне групе убеђене су у свој статус, лица која која пате од параноје или хистерије).

2) Стварне жртве:

- ✂ случајне жртве- својим деловањем нису допринела виктимизацији. Сва она лица против којих учинилац није иначе деловао, али је вршећи радњу кривичног дела пристао на њихову повреду или угрожавање (евентуални умишљај)- приликом разбојништва у банци учинилац је употребио ватрено оружје да би заплашио благајника, услед чега повреди случајног пролазник. Посебну подврсту овог типа чине *небитне жртве*, које у криминологију увео Нуволоне. Типичан њихов пример су жртве тероризма јер за ове злочинце, однос аутор дела- жртва нема никакав значај: убиства, разарања, отмице људи су само акт демонстрације политичке воље. То и жртве злочина белог оковратника, кривотворења прехрамбених производа, дела против човекове околине и сличних дела чије смо сви жртве;

✧ жртве саучесници- међу њима разликујемо *жртве због неопрезности* (честе у саобраћају, пијанци...), *алтернативне жртве* (код дуела, сваки од учесника пристаје на ту улогу), *жртве провокатори* (виктимизовани због своје почетне агресивности), *намерне жртве* (еутаназија).“

4. ЗЛОУПОТРЕБА ДРОГА

Наркоманија представља једну од болести зависности и веома је раширена појава. Не познаје границе, те се с њом могу суочити сви људи- неvezано за пол, узраст, националност или економски статус.

„ШафEROва комисија под термином злоупотреба дрога подразумева употребу психоактивних супстанци у таквом обиму за коју је вероватно да ће проузроковати менталну дисфункцију и поремећено понашање.” (Илић, 2016, стр. 34) Наркоманија је феномен који има дуални карактер: она је болест зависности, а са друге стране, она је једна од социопатолошких појава са високом стопом распрострањености у друштву.

Светска здравствена организација дрогу дефинише као сваку супстанцу која унесена у организам може да модификује једну или више функција. Како би све било прегледније и за државе и за остале субјекте, међународним конвенцијама на предлог Светске здравствене организације састављена је листа опојних дрога или психотропних супстанци. Одређени број аутора је мишљења да наркоманија није адекватан термин, јер предмет злоупотребе нису само наркотици, па због еуфоричних ефеката појединих дрога прежлажу да се користи прикладнији термин- *еуфоманија*.

Развој ове појаве текао је са развојем друштва. Познато је да су многи народи користили гљиве и разне биљке као што су мак, хашиш за лечење или за вршење магијско-религијских обреда. „Година када је забележена експлозија употребе дрога у САД је 1950. када је у Њујорку евидентирано 100 000 наркомана. У најмоћнијим европским земљама до експанзије долази десет година касније а у Југославији 1970.” (Николић-Ристановић и Константиновић-Вилић, 2018, стр. 378) Та декада је специфична и по томе што су млади кренули масовно да користе наркотике и зато што је покренута производња синтетичких дрога које прави фармацеутска индустрија.

Питање које се намеће гласи: због чега се сматра деликтом без жртве? Да бисмо дали адекватан одговор поново се морамо осврнути на дефиницију наркомана. То је особа која има изразито велику жељу, потребу за узимањем психоактивних супстанци, које на њу имају одређени ефекат, због чега им се стално враћа. Овде је де факто реч о болеснику, који пати од физичке и психичке зависности. Под условом да наркоман није учинилац ниједног кривичног дела, већ је његова преокупација уношење опојне дроге у организам, где је ту деликт без жртве? Жртва је сам

наркоман, његово телесно здравље и психа. Није потребно додатно објашњавати какве разорне и ужасавајуће ефекте дроге остављају на људски организам. Многа мождана и срчана обољења, психички поремећаји, стерилитет као и друге болести могу бити последица наркоманије.

Жртва се јавља и на социјалном и материјалном плану. Запитајмо се у каквом друштву егзистира наркоман. Обично ретко пропада сам. У његов свет увучени су његови родитељи и пријатељи, који постају жртва сопствене жеље да му помогну да превазиђе проблем. Он занемарује свој посао, образовање и мења комплетну рутину живота. Често остаје без извора прихода и не устручава се ни да почини кривично дело како би дошао до потребног новца.

Дрога изазива психичку и физичку зависност. „Прва зависи од структуре личности и своди се на жељу особе да уношењем дроге отклони емоционалну нелагодност, смањи напетост и осети блаженство. Физичка зависност је заправо адаптација организма на дрогу (метаболичка зависност).“ (Николић-Ристановић и Константиновић-Вилић, 2018, стр. 379) Готово је немогуће раздвојити ова два крака, тј. код наркомана се обе врсте зависности јављају заједно.

„Да ли ће једна особа и у којој мери развити зависност зависи од корелације следећих фактора: (Илић, 2016, стр. 35)

- 1) црта личности и искуства као и образаца усвојених током живота;
- 2) природе њене уже и шире социјалне и културне средине;
- 3) фармакодинамичких ефеката дроге, количине и фреквенције узимања.“

„У социјалној патологији и психијатрији према мотивима који наводе наркомане на уживање дроге разликујемо: (Николић, 2006, стр. 95)

- 1) оне којима су лекари дали таква средства ради ублажавања јаких болова;
- 2) оне који су у току лечења неког обољења добили таква средства да би смањили болове али су самостално наставили да их узимају и после излечења (јер су развили зависност);
- 3) примитивне токсикомане који дрогу користе само због ефеката које пружа.“

„Наркомане можемо сврстати и у следеће категорије: (Николић, 2006, стр. 95)

- 1) прикривене наркомане, тј. медицинско особље (лекари/фармацеути) којима је дрога приступачна и који због тога не долазе у сукоб са средином јер а) немају потребу за илегалном набавком због природе посла и немају непотребан ризик и трошкове б) знају како стручно да узму дрогу, користећи чист прибор и стерилне игле;
- 2) наркоманију омладине која се последњих неколико декада све више шири.“

„Дроге можемо поделити на три категорије према начину деловања на: (Николић, 2006, стр. 96)

- 1) депресоре- изазивају клонулост, смањују напетост и тензију и опуштају особу; Овде спадају:

- ✕ деривати опијума хероин и морфијум;
- ✕ синтетички аналгетици или средства за ублажавање болова метадон, хептанон, хипнотици;
- ✕ седативи у које спадају мепробамат, могадон и тавор.

- 2) халуциногене- изазивају разне врсте визуелних и звучних халуцинација. Убрајамо ЛСД, мескалин, хашиш и марихуану;

- 3) стимулансе- особа се осећа живљом, јачом и пуна је самопоуздања и енергије. Овде се убрајају деривати листа коке, кокаин затим амфетамини и артани.“

4.1. Повезаност наркоманије и криминалитета са посебним освртом на кривична дела неовлашћено држање опојних дрога и омогућавање уживања опојних

„Криминалитет који је повезан са наркоманијом се манифестује двојако, и то у криминалном испољавању уживаоца наркотика, као последица друштвене контроле њиховог промета, тешког доласка до дроге и високих цена на тржишту.“ (Николић, 2006, стр. 98) Наркоман мора имати сталне изворе прихода које обично нема, тако да се често бави дилерским послом и другим пратећим активностима. Наркомани као веома поводљиви људи могу лако постати „оруђе“ које за своје послове користе организоване криминалне организације и то оне најмоћније које држе монопол на тржишту. Стога можемо закључити да је наркоманија повезана и са организованим криминалом, а наркомани у контакту са људима из тог света усвајају правила која су типична за криминални начин живота.

„Постоји став да дрога сама по себи као супстанца не узрокује криминално понашање, већ да само подстиче ослобађање онога што већ постоји у психичкој структури човека, што би се испољило и под дејством неког другог фактора.“ (Константиновић-Вилић, 2018, стр. 380) Ако бисмо разматрали узроке криминалног понашања наркомана не можемо пажњу поклонити само фармаколошким ефектима, јер они немају потенцијал да буду директан узрок, већ је потребно обухватити црте личности и друштвене околности под којима се узима дрога. Није исто ако наркоман егзистира сам или ако је део неког колектива. „Чланови неких малолетничких банди као што су „Skin Heads“, „Hells Angels“ и „Rockers“ узимају кокаин или амфетамин пре криминалних акција. Од познатих дрога са листе која је стандардизована, сматра се да највећи криминогени значај имају управо те две супстанце.“ (Николић-Ристановић и Константиновић-Вилић, 2018, стр. 380) Из овог примера можемо уочити да јако важан чинилац је и припадност супкултури наркомана која намеће и криминално понашање.

С обзиром на њихову необуздану потребу за одређеном дневном количином наркотика коју морају да задовоље по сваку цену, постоји читав спектар кривичних дела које наркомани могу да изврше да би дошли до дроге, али постоје и она која врше под дејством исте. Највише су склони крађама, тешким крађама, разбојништвима, диловању, фалсификовању рецепата и сл. Није криминално понашање једино у њиховом опусу, већ и различите врсте девијантног и деликтног понашања које му претходе, као што су: отуђење ствари, скитничење и просјачење, проституција.

„Основно кривично дело у вези дрогама у Кривичном законик у Републике Србије (у наставку КЗ) је неовлашћена производња и стављање у промет опојних дрога (члан 246 КЗ). Постоје још два: неовлашћено држање опојних дрога (члан 246а КЗ) и омогућавање уживања опојних дрога (члан 247 КЗ). Кривично дело омогућавање уживања опојних дрога је супсидијарног карактера у односу на наведено основно кривично дело. Криминално-политички спорно је питање да ли кривичноправни систем треба априорно такву врсту болесника (наркомане) имплицитно, али и сасвим реално да третира као учиниоце кривичног дела. Само коришћење опојне дроге није радња извршења кривичног дела, нема коришћења опојне дроге без њеног поседовања или држања, самим тим свако ко опојну дрогу користи обавезно улази у „криминалну зону“ односно постаје учинилац кривичног дела 246а КЗ.“ (Шкулић, 2020, стр. 38)

„У нашем правном систему држање опојних дрога дуго није било инкримисано. Лица код којих се проналазила дрога као аргумент су користила да је то за њихову личну употребу, што и није спорно, јер су многи дилери и сами наркомани. На тај начин лица су вешто избегла проглашење кривим. То је решено 2009. године, када је допуњен КЗ и прописано је посебно кривично дело неовлашћеног држања опојних дрога (члан 246а), којим се инкриминише и само држање опојних дрога у мањој количини, чак и онда када је то искључиво за личне потребе. Током 2019. године је у инкриминацију унесен посебан облик који се састоји у неовлашћеном држању у великој количини супстанци или препарата који су проглашени за опојне дроге (члан 246а став 2 КЗ), чиме се тежи превазилажењу неких до сада постојећих проблема у судској пракси.“ (Шкулић, 2020, стр. 53)

Ово кривично дело носи са собом одређене спорне елементе. „На првом месту, све наркомане који су заправо болесници, претвара у криминалце. Успорава се борба против учинилаца много тежих кривичних дела, као што су производња и стављање у промет опојних дрога. Криминална политика је фигуративно постала рибарска мрежа која хвата мале рибе, а пропушта велике. Не могу се занемарити ни пенолошке последице, јер су затвори пуни наркомана, уместо да се у њима налазе криминалци који би заиста требало ту да буду.“ (Шкулић, 2020, стр. 54)

„Такође, намеће се питање: ако се наркоманија класификује као болест, због чега би те болеснике који не раде ништа друго него само поседују дрогу, чијим узимањем одржавају своју болест, требало етикетирати као криминалце. Требало би преузети модел неких држава где се поседовање ради задовољавања сопствених потреба у малим количинама третира као прекршај и свакако постарати се за лечење болесника, тј. у овом случају наркомана.“ (Шкулић, 2020, стр. 54)

4.2. Реакција јавности на наркоманију и програми за сузбијање дрога

„Друштвена реакција на овај облик девијантног понашања је различита у културама и друштвима. Одговор на питање зашто треба узбунити јавност треба тражити у суштини наркоманије као девијантне појаве, као и у њеној повезаности са криминалитетом.“ (Николић, 2006, стр. 98)

Јавност углавном има одређени вид отпора према наркоманима, док одређени проценат показује сажаљење или осуду. „Добар приступ би била превенција кроз здравствено просвећивање, а не треба изоставити ни лечење наркомана. Идеално би било да је оно добровољно или ако није

спровести судски изречену меру обавезног лечења. Нажалост, ово се у пракси показало недовољним, јер се број наркомана и даље повећава.“ (Николић, 2006, стр. 99)

Министарство унутрашњих послова даје велики допринос превенцији и заједно са другим институцијама спроводи многе програме које би превасходно требало да подигну ниво свести о злоупотреби дрога и начинима безбедносне заштите деце и младих. Значајно је учешће представника полиције у раду Комисије за борбу против наркоманије у школама чији интерсекторски тимови врше едукацију ученика, родитеља и наставника у свим школама у нашој земљи. „Постоје следећи програми: (Стевановић и Зечевић, 2020, стр. 295-296)

- ✂ програм „Основи безбедности деце“;
- ✂ програм „Школски полицајац“;
- ✂ пројекат „Матура“;
- ✂ пројекти у оквиру концепта рада полиције у заједници.“

Наркоманија представља изузетно комплексан проблем. Реч је о тешкој хроничној болести која не може да се излечи без одговарајуће стручне медицинске помоћи. Не сме се занемарити улога породице и пријатеља без чије подршке пацијент не може да превазиђе овај проблем. Цео процес је веома мукотрпан, али се мора обавити темељно како би наркоман постао продуктиван члан друштва. То је једини начин да се он на адекватан начин пронађе у свету без порока.

Веома је важно оно што може друштво урадити по овом питању. Увек се истиче да високо прво место би требало да држе мере примарне превенције као што су свеобухватна едукација и благовремено информисање целе заједнице. Такође, требало би искористити велики утицај медија, који могу да дају своју допринос кроз вођење адекватних кампања о штетности наркотика.

5. ПОЈМОВНО ОДРЕЂЕЊЕ ПРОСЈАЧЕЊА И СКИТЊЕ И ВАЖНЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ

Просјаци и скитнице су својим начином живота одувек будили опречне реакције код других људи. У посматрачима су обично присутне помешане емоције: од сажаљења и емпатије до осуде. Чланови заједнице се обично питају шта је узрок овакве врсте социјалне искључености. Због чега неко живи таквим животом који је по квалитету испод сваког стандарда достојног човека? Ако се вратимо уназад, јасно ћемо уочити да не постоји период у историји у којем просјака и скитница није било.

Стиче се утисак да је кроз целокупно људско битисање недостајало воље да се овај проблем реши. Просјаке и скитнице смо прихватили као пратиоце нашег друштва, многи међу нама често и окрену главу када их виде, са мишљу да се њима то не може догодити. Просјачење и скитња представљају изузетно сложене девијантне друштвене појаве које не егзистирају саме, већ се по правилу удружују са другим девијантним и социјално-патолошких појавама.

Просјачење и скитња имају статус социјалног и безбедносног проблема. Не могу се одвојити од супкултуре сиромаштва, готово свака држава се суочава са њима, зато је потребно појачати сарадњу између држава у свим сегментима, како би се на адекватан начин стало на пут овим појавама. Ситуацију додатно отежава чињеница што су просјачење и скитња повезани са организованим криминалом, трговином људима и децом, проституцијом и злостављањем деце.

„Највећа сличност се састоји у томе што је скитња често праћена просјачењем као начином издржавања и да просјаци углавном потичу из редова скитница. Сама реч просјачење која потиче од речи *fechten* што значи „активирање руку“, створена је на основу понашања просјака у средњем веку, који су регрутовани од скитница и чинили су многа кривична дела као што су паљење, развојништва, крађе...” (Југовић, 2009, стр. 156) Важно је нагласити да се просјачење и скитња не појављују увек истовремено. То што је неко просјак не значи да је скитница и обротно.

Историја ових појава је веома дуга, оне су пратећи проблеми људског рода почевши од робовласничког система, прецизније од тренутка када су почела прва социјална раслојавања. „Први просјаци и скитнице су ишли уз војску у ратове. У средњем веку крсташки ратови за последицу имали велики број скитница и просјака. Али се њихов број изузетно повећао у периоду раног капитализма као последица пауперизације, масовног

сиромаштва и тзв. резерве армије рада (вишка становништва). Али упркос томе, нису биле превише атрактивне научним радницима, зато и нема много дефиниција ових појмова.“ (Југовић, 2009, стр. 157)

Али у случају наше земље не можемо ни у овом случају заобићи транзицију, чији је утицај неминован. Током деведесетих година дошло је до огромне економске кризе, привредне депресије и велики број грађана је остао без основних извора прихода. Сиромаштво је било видљиво на сваком кораку и код становништва се јавио осећај безнађа, немоћи и апатије. Многи од њих, који нису успели да превазиђу ове проблеме, завршили су као скитнице и просјаци.

„Стара дефиниција са легалног аспекта под просјацима подразумева особе које немају ни занимање, ни занат, ни сигурно боравиште, нити место за опстанак. У позитивноправном смислу ово није кривично дело, већ прекршај. Из перспективе социологије просјачење је друштвена девијација и социјални проблем, који се састоји у стицању материјалних вредности, тражењем од других лица, бесповратно и без пружања противуслуге.“ (Југовић, 2009, стр. 154)

„Скитнице су са социолошког аспекта људи који су мање-више изоловани од друштвеног живота, која никада озбиљно не траже запослење, немају сопствена средства за живот, већ живе од просјачења, крађе или других делатности. Други назив за скитњу је вагабондажа, настао од француске речи за скитницу *vagabond*. Психологија заступа дефиницију по којој су скитнице особе са изузетно slabим вољним особинама и slabом унутрашњом психолошком чврстином, што доводи до девијација у структури личности (асоцијални типови) и са јасно израженим цртама неприлагођености друштвеној средини.“ (Југовић, 2009, стр. 154)

На који начин просјачење и скитња представљају деликте без жртве? Наравно, морамо се оградити у овом случају, јер постоји одређени проценат скитница и просјака који је склон имовинском или насилничком криминалитету. Али ако њих изузмемо и фокус ставимо на људе који својом прошњом и скитњом не угрожавају никога, приметно је да се наш однос са њима углавном се завршава на дељењу милостиње или било какве помоћи. Али шта остаје иза тога? Где је жртва у овом случају? Жртву представља само људско биће, пре свега његово достојанство и самопоштовање и право на нормалан живот. Такође, жртва је његова будућност, јер људи који живе оваквим, најблаже речено проблематичним начином живота, немају претерано велике шансе за позитивну промену.

Човек који живи на улици и зависи од туђе добре воље не може очекивати светлу будућност. С обзиром да су одсечени од остатка заједнице и уколико им се на било који начин не помогне, њихов живот и у наставку сводиће се на улицу, хаусторе, беду и сиромаштво.

Просјачење и скитња се са одређеним разлогом анализирају заједно, јер имају велики број заједничких карактеристика. На почетку можемо приметити да обе појаве представљају једну врсту адаптивне девијације. Просјацима и скитницима нису доступна друштвено одобрена средства којима се привређују материјалне вредности, самим тим њима скитња и просјачење постају начин живота, тј. начин на који су се прилагодили на друштвене захтеве. Такође, ове појаве формирају посебну супкултуру. „Ови људи не користе економске, правне, политичке, културне и друге путеве које стоје на располагању једном човеку у друштву. Они су друштвено изоловани и немају контакт са њима.“ (Југовић, 2009, стр. 158)

Не можемо занемарити ни наследни фактор. Многи од њих су још као бебе од стране родитеља ношени у прошњу како би се зарадило више новца. Неки од њих су намерно и сакаћени. Трагично је што чак и када им се укаже прилика у животу да га промене, нису припремљени за то и не могу да се одупру стеченом обрасцу. У колективу у којем функционишу или просто у контакту са другим скитницама и просјацима они раде на усавршавању својих техника прошње и веома су флексибилни (често мењају место боравка јер тенденциозно траже прометна места где би могли више да зараде).

У посао су често укључене целе породице. Локације на којима раде су раскрснице, верски објекти, гробља, аутобуске станице, било која локација где дневно полази много људи. „Вођа је обично најстарији члан породице који узима цео профит и распоређује га осталима. Други вид група су вршњачке комуне. Њих чине бивши и садашњи штићеници дома за децу без родитељског старања и обично имају око 20-30 чланова. Њихов вођа је најстарији у групи или онај који је физички доминантан.“ (Југовић, 2009, 159)

Ови људи с обзиром на стил живота који воде су скрајнути, маргинализовани. Они сачињавају најниже слојеве у једном друштву који живе у веома лошим економским и социјалним условима живота. На то треба додати и лоше хигијенске услове.

5.1. Узроци и последице просјачења и скитње и њихова подела

Зашто и на који начин једна особа постане скитница и/или просјак су прилично озбиљна питања на које није могуће дати једнозначан одговор. Једна од могућих подела узрока просјачења и скитње је она на личне (индивидуалне) и на друштвене узроке. Управо збир тј. синергија те две врсте узрока јесте оно што лаици често називају сплетом несрећних околности, које су једног човека одвеле путем ових девијантних појава. У наставку поглавља детаљно ћемо анализирати обе групе.

У оквиру личних (индивидуалних) фактора можемо издвојити следеће:

- ✂ *болест или нека врста индвалидитета*- ово нема потребе додатно објашњавати, велики број просјака и скитница је овим онемогућен да ради и привређује и нема шансе за запослење;
- ✂ *менталне болести или одређени тип ретардације*- „међу психичким обољењима и поремећајима који су утврђени код скитница и просјака посебно важно место заузима биполарни поремећај од кога болује између 25-50%.“ (Билиновић-Рајачић, Чикић, 2021, стр. 36) Ако је особа ниже интелигенције има проблем са запослењем, јер велики број послодаваца не жели да придружи кругу инклузије, а и послови које могу таква лица да обављају углавном су слабо плаћени;
- ✂ *старост и етничка припадност*- старији људи су ограничени по питању послова које могу обављати, уз одређене болести које могу додатно отежавати ситуацију. Још је гори сценарио уколико су самци. Такође, не смемо изоставити ни повезаност са одређеним етничким групама- код нас су Роми доминантни међу овом популацијом;
- ✂ *повезаност са другим девијацијама*- одређени проценат скитница и бескућника је склон широком спектру девијантних понашања, као што су алкохолизам, проституција, наркоманија. Део је склон беспосличењу и нераду, омаловажању вредности људског рада;
- ✂ *начин живота*- боравак у затвору или у домовима за децу може бити једна врста трауматичног искуства, која у неком периоду код људи може бити окидач за девијантни начин живота, какав воде скитнице и просјаци. Такође важан је ниво образовања, ови људи су углавном ниско образовани или неписмени. Углавном су рано напустили школу и то је још један узрок њихове незапослености.

У оквиру друштвених узрока можемо издвојити следеће:

✧ *историјско-политички-* ратови, револуције и разна превирања која угрожавају мир у једној земљи могу бити веома јак окидач за ове девијантне појаве. Рат је скупа активност која поред страдања, повлачи са собом и осиромашење становништва;

✧ *економско-социјални-* рецесија и светске економске кризе које нагризају систем једне земље повлаче са собом веома озбиљне последице. Скопиће стопа незапосленост, инфлација се повећава, плате су ниске. Све то доводи до високе стопе сиромаштва. Али незапосленост изискује мало дубљу анализу. „Њена укупна стопа обухвата све људе, па и оне који су краткорочно незапослени (и који имају мали ризик да постану просјаци због тога), а не само оне који су трајно незапослени. Због тога одређени аутори сматрају да је боље обратити пажњу на варијаблу дугорочне незапослености него на укупну стопу незапослености.“ (Билиновић-Рајачић, Чикић, 2021, стр. 45)

У оквиру економско-социјалних посебну пажњу морамо посветити сиромаштву. „Системи социјалне заштите који доводе до високе стопе сиромаштва и неједнакости узрокују више стопе скитница и просјака због релативно слабе куповне моћи домаћинства са ниским приходима.“ (Билиновић-Рајачић, Чикић, 2021, стр. 43) Веза између сиромаштва и скитничења и/или просјачења са друге стране је дуалног карактера: сиромаштво је кључни фактор који доприноси овим појавама, док скитничење и просјачење отежавају излазак из сиромаштва.

✧ *слаба организованост и обученост социјалних служби-* ови део државног система углавном немају капаците који је потребан да се помогне овим људима. Ситуацију додатно отежава и то што су службеници прошли лоше конципирану професионалну обуку или је још горе нису ни похађали. У многим државама недостаје правилно креиран програм који је намењен искључиво просјацима и скитницама;

✧ *окружење-* утицај породице као једне од ћелија друштва, по многим ауторима и најважније, и у овом случају се показује као немерљив. Неопходно је да ови људи имају подршку породице и пријатеља, али проблем је у томе што велики број њих уопште нема никога. Често се као окидач спомињу смрт брачног партнера, смрт родитеља без којих се појединци осећају дезоријентисано;

✧ *тржиште некретнина-* „резултати студија које су се бавиле овим питањем су показали да тамо где је јефтин смештај доступнији, стопа

скитница је нижа. Градови са вишим стопама скитница обично имају више цене ренте.“ (Билиновић-Рајачић, Чикић, 2021, стр. 39)

„Последице скитње и просјачења су следеће: (Југовић, 2009, стр. 165-166)

- ✂ *економске*- незапосленост и ограниченост или непостојање извора средстава за живот;
- ✂ *културне*- изолованост и маргинализација из друштва јер воде специфичан стил живота;
- ✂ *политичке*- одсеченост из политичког живота;
- ✂ *образовне*- неписменост, необразованост и општа заосталост као последица напуштања школовања;
- ✂ *психолошке и здравствене*- осећања немоћи, безперспективности, лоше хигијенске навике...”

„Александар Векслиар скитњу дели на: (Југовић, 2009, стр. 160)

- 1) *елементарну*- последица елементарних непогода нпр. суше, поплава, епидемија, глади...Може прећи у структуралну, ако се друштво не ангажује и не реши последице природних непогода;
- 2) *структуралну*- резултат незапослености или економских криза.”

„Са социолошког аспекта, најважнија је подела просјака према друштвеном положају и стилу живота: (Југовић, 2009, стр. 161)

- 1) сиромашни, социјално угрожени просјаци- у оквиру њих можемо издвојити још два подтипа: а) *случајни просјаци* којима просјачење није стил живота већ само у одређеном кризном моменту просе и б) *просјаци из навике*, који су покушали да живе легално, али када су доживели више пута неуспех, поново су се вратили просјачењу. Они су на путу да постану професионални;
- 2) професионални просјаци- њима је прошња занат. У том случају прошња се третира као „нормалан“ посао који доноси чак и високе приходе. За њих је карактеристично да имају разрађене технике и методе које су резултат учења и обуке које пролазе са старијим искуснијим просјацима; просторна покретљивост- у стању су да обаве посао где очекују највећу добит уз минимални ризик; удруживање са циљем да се избегну санкције.”

5.2. Теоријски приступи у разумевању просјачења и скитње и реакција друштва

Теорија аномије Роберта Мертона- „појам аномије је овај аутор одредио као друштвено стање, као тип друштвене структуре. Девијантно

понашање је симптом стања у коме постоји супротност између културом наметнутих циљева и немогућности да се остваре легалним средствима.“ (Игњатовић, 2018, стр. 79) „Притисак ка девијантном понашању биће наизраженији у нижим класама (међу најсиромашнијим и најмаргинализованијим), где је раскорак између циљева и средстава највећи.“ (Југовић, 2009, стр. 162)

„Насупрот конформизму (где су циљеви и средства усклађени), постоје следећи модели прилагођавања одн. девијантног понашања: (Игњатовић, 2009, стр. 79)

- ✂ иновација- својствена нижим друштвеним слојевима појединац усваја циљеве, али одбацује средства за њихово остваривање;
- ✂ ритуализам- припадници средњег слоја одустају од прокламованих циљева, али се зато ритуално придржавају правила;
- ✂ повлачење- напуштају и циљеве и средства (наркомани, скитнице, хронични пијанци, аутисти);
- ✂ побуна- одбацују се и наметнути циљеви и средства, а уместо њих се прихватају нова (припадници револуционарних и терористичких група које теже да створе ново друштво).

Теорија диференцијалне асоцијације- „криминално понашање се учи кроз интеракцију са другим лицима у блиским групама, ако у њима преовлађују преступнички модели понашања. Криминалитет је производ диференцијалне асоцијације (различитог повезивања) са криминалним и некриминалним нормама- лице постаје делинквент због контакта са криминалним обрасцима, а такође и због одвајања од антикриминалних. Свако ће нужно асимилovati културу која га окружује, под претпоставком да га други обрасци у томе не спречавају.“ (Игњатовић, 2018, стр. 78)

„Постоји седам правила која објашњавају суштину теорије од којих су најважнија два: (Игњатовић, 2018, стр. 78)

- ✂ процес који за последицу има „систематско“ криминално понашање, у суштини је исти као онај који резултира поштовањем права;
- ✂ криминално понашање одређено је процесом повезивања са онима који врше злочине, баш као што је и супротно (конформистичко) понашање одређено процесом повезивања са онима који поштују закон.“

Теорија етикетирања- „она представља конкретизацију општије теорије социјалног интеракционизма. Реакције доминантне друштвене групе састоје се у одабиру, етикетирању и стигматизацији (жигосању) других, при чему се друштвени механизми жигосања сматрају битним генераторима девијација. Аутори ове теорије сматрају да је неопходно проучавати начин на који људи једне друге стигматизују и како реагују на етикету која им је успешно прилепљена. Од тог тренутке статус нормалних замењују статусом девијанта.“ (Игњатовић, 2018, стр. 82)

„Закључак је да нема девијације мимо реакције друштва. Ако бисмо се држали ове теорије, скитња и просјачење би имали своје „моделе девијантне каријере“ или фазе. Ситуациони просјаци подстакнути реакцијом друштва ће појачати примарну девијацију, затим ће трансформисати своју друштвену улогу и прихватиће свој друштвено девијантан статус. Не смемо заборавити колико велики удео у друштвеној реакцији имају установе социјалне заштите (центри за социјални рад, прихватилишта, тзв. тоталне установе) који својим деловањем стварају маргинализоване особе. Самим тим што бораве у таквим установама, заувек ће остати етикетирани и маргинализовани у односу на остале.“ (Југовић, 2009, стр. 163)

„Могуће реакције друштва на просјачење и скитњу: (Југовић, 2009, 168)

- ✧ *индиферентност или незаинтересованост*- одраз друштвено-економских и политичких односа или напросто немоћи сиромашних и неразвијених земаља да се изборе са овим проблемима;
- ✧ *толеранција*- подразумева разумевање и одсуство осуде према оваквим појавама. Оваква друштва их не сматрају битним и опасним јер нема жртве;
- ✧ *презир и одбацивање*- реакција се састоји у моралној осуди и изражава се одбојношћу према просјацима и скитницима. Овакав модел је посебно значајан за деликте малолетничког доба као што су бежање из школе или од куће, беспосличење;
- ✧ *санкције и репресија*- кроз историју мењала се врста казне: од жигосања, одмазде, смртне казне или затворске, принудног рада... „Циљ данашњих санкција јесу ресоцијализација, преваспитавање и рехабилитација, пре свега малолетних лица. Оно што је занимљиво са аспекта статистике: просјачење и скитња су заступљени у великом проценту међу регистрованим прекршајима али се „губе“ међу пресуђеним: доминирају туче, свађе, непристојно понашање...”

Просјачење и скитња представљају деликте и девијантне друштвене појаве које одступају од општеприхваћених вредности и норми једног друштва. Човек је по својој природи друштвено биће и има урођену потребу за другим људима. Ови људи су се својим одлукама или принудом нашли на маргини живота, чиме су лишени многих легалних токова који стоје на располагању човеку, као члану заједнице, за остваривање циљева.

Од државе се највише очекује да се ухвати у коштац са овим вишевековним проблемом креирањем програма подршке који су њима намењени и тако што ће се потрудити да ови људи добију адекватан третман. Од нас као чланова друштва очекује се већи степен емпатије и разумевања, подизање свести о томе да нису сами и да је свако биће достојно пристојног и квалитетног живота.

6. ПРОСТИТУЦИЈА

Ова непожељна друштвена појава није продукт модерног доба, већ је пратилац људског друштва током дугих година његовог постојања. Овај вид девијантног понашања се означава као „најстарији занат“. „Као и код сваког другог заната, немогуће је не осврнути се на економски аспект, јер је проституција једна врста комерцијалне делатности. Као таква она подлеже деловању економских законитости. Она се може подвести под појам „трговина сексуалношћу“ и може имати стални или привремени карактер. Сексуалност се претвара у робу и има употребну и прометну вредности.“ (Стефановић и Спаић, 2021, стр. 41)

У Србији су се током деведесетих година догодиле крупне промене и то можемо уочити у готово свим сферама: економској, социјалној, културној и демографској. Становништво је неспремно дочекало транзицију, многи су изгубили посао и огроман број грађана је тражио било какав начин да задовољи своје животне потребе. „Реалност људи чиниле су негативне околности као што су крах социјализма, дубоки економски суноврат, сецесија и распад земље, ратна разарања, различите друштвене извитоперености и сл. Све ове промене, поготово социјалне и економске, доводе неминовно до разарања породице, високог процента развода бракова, слабљења основе функције породице, губљења традиционалних вредности, урушавања етичких и моралних принципа.“ (Спасић, 2006, стр. 336) На овај начин створени су идеални услови да одређени број људи пође путем неког вида социјалне патологије, односно у овом конкретном случају, проституције.

Професор Зоран Стојановић пружа уже и шире виђење проституције. „У ширем смислу проституција је сваки сексуални однос који се врши уз накнаду која не мора бити исказана у новцу. У ужем смислу, проституција подразумева стављање на располагање сопственог тела другом лицу ради предузимања неке сексуалне радње уз новчану накнаду, а у намери да се понављањем таквих делатности себи или другом остварује приход.“ (Стојановић, 2006, стр. 457-458)

„Термин проституција вуче своје порекло из једне од две латинске речи: *prostitutio* што значи блуд или *prostitutus* што значи показати, изложити.“ (Стефановић и Спаић, 2021, стр. 40) „Питање које прати проституцију се може формулисати на следећи начин: зашто неко има потребу да полни однос претвори у занат? Намећу се три одговора: (Кандуч и Грозданић, 1998, стр. 28)

- ✕ комерцијализација секса (замена за новац или неку другу материјалну вредност, позиције и ресурсе);
- ✕ промискуитет;
- ✕ емоционална индиферентност према сексуалном чину.“

Зашто се проституција сматра деликтом без жртве? Да бисмо дошли до комплетног одговора за почетак ћемо се позабавити једном сличношћу коју има са наркоманијом: угрожени су или у крајњем случају уништени телесно и психичко здравље једне индивидуе. Жртва је људско достојанство, самопоштовање које де факто угрожено овим чином.

Ако користимо исти принцип као код наркоманије, прво ћемо се вратити на дефиницију проституције, где се скоро свака своди на размену сексуалних и љубавних услуга за неки вид материјалних вредности, новац, позицију и сл. У први мах делује да жртва не постоји. Шта се дешава са моралним вредностима? Да ли се оне могу третирати као жртва и на који начин? Чином проституције скрнавимо једну од најчистијих емоција, поред емпатије и сл., која на широком спектру емоција које човек као рационално биће распознаје, заузима веома високо место, а то је љубав. Са друге стране, однос између клијента и проститутке нема додирних тачака са њом. Он је хладан, безличан и изазива морално осиромашење. Обезвређивање љубави и сексуалног чина који је логичан след у односима мушкарца и жене је очигледно. То је оно што је неморално. Свођење жене или мушкарца на пуки сексуални објекат који ничег другог није вредан је најблаже речено срамотан.

С обзиром да је човек друштвено биће које функционише у заједници са другима, његови поступци се ретко када не одражавају на друге, који макар и посредно могу постати жртве, угледајући се на погрешан узор из окружења. Ако узмемо као пример ситуацију где су проститутке родитељи, браћа или сестре, дакле не живе сами, можемо се запитати колике су шансе да и људи у њиховом окружењу неће кренути њиховим путем? Пред собом имају погрешан модел, модел брзе зараде, особе која је без много труда остварила свој циљ. Логично је да ће се особа из проституткиног окружења запитати зашто ићи тежим путем. Зашто поштовати морална начела ако већ може лакше? У томе и јесте проблем, јер проститутка не вуче у полом само себе, већ постоји шанса и за остале.

Није на одмет сагледати проблем и из феминистичке перспективе. У овим круговима када се расправља о проституцији жена има статус објекта, она је роба коју може да купи свако ко има довољно пара. Тај неко је

мушкарац, који аутоматски ако је купи на одређено време колико траје сексуални чин, има контролу над њом. Њему се додељује доминантна улога у мушко-женским односима. Имајући у виду да је много већи проценат жена у свету проституције и све ово наведено, можемо рећи да проституција на одређени начин подстиче неједнакост међу половима, а чија су жртва жене.

Историја проституције је веома садржајна. „У Вавилону је казна за проституцију било бацање у воду што нам указује Хамурабијев законик.“ (Јоксић, 2012, стр. 228) „Такође, није било ретко да отац одведе своју децу у храм где би се бавила религиозном проституцијом, плаћеним сексуалним односима за рачун храма.“ (Аврамовић, 2004, стр. 82) „У старој Грчкој постојала су три нивоа проституције. Први и најнижи су чиниле *порне* које су углавном биле робинје и жене варварског порекла. Други ниво су биле *конкубине*, љубавнице које су стално живеле са својим господаром и најчешће робинје заробљене у рату. Највише у овој хијерархији су биле *хетере*, елитне проститутке које су биле високо образоване и имале су способност да воде разговоре са највећим интелектуалцима тог времена. Од других жена разликовале су се по томе што су биле еманциповане, живеле су лагодним животом, зарађивале су за себе и нису ни од кога зависиле.“ (Стефановић и Спаић, 2021, стр. 43) У старом Риму проституција је била неодвојиви део јавног живота. Иако су се многе жене својевољно бавиле овим занатом, присутност проституције је била оправдана постојањем робовласничког система у Риму.

У нашој земљи истраживање овог проблема је посебно добило на значају од деведесетих када су догодиле крупне друштвене и политичке промене: крах социјализма, економски суноврат, распад земље. Ове догађаје пратиле су разне друштвене извитоперености и млади људи су добили другачије узор, криминалце и естрадне личности, који су пример да се за јако кратко време може доћи до новца и успеха. Не сме занемарити утицај кича и шунда који се нудио преко телевизијског програма.

Многе теорије које се користе у криминологији можемо применити и овде како бисмо боље сагледали узроке проституције. Оне које су релевантне за ову тему можемо поделити на:

✂ *антрополошке*- „оснивач ове школе је Ломброзо и његова истраживања се могу свести на две основне тезе: да је генијалност прикривени облик епилепсије и да постоји један број људи који се рађају са злочиначким инстинктом и који оличавају дегенерацију људске врсте. Његова теорија

је позната као „еволуциони атавизам“ јер злочинца сматра „грешком еволуције“, „праисторијским човеком залуталим у цивилизацију“, „моралним лудаком“. Атавизам се споља изражава кроз одређене црте-стигмате дегенерације. Такве људе овај аутор назива атавистичким злочинцима (касније их је Фери назвао рођени и они су најбројнији).“ (Игњатовић, 2018, стр. 67) „Ломброзо је сматрао да су жене девијантнија бића од мушкараца и да су склонија криминалном понашању. Жена проститутка се рађа као таква, она је у биолошком и психолошком смислу предиспонирана особа, то је њен природан облик регресије у понашању“ (Јоксић, 2012, стр. 234);

✂ *психолошке*- овде ће нам база бити психоаналитичка објашњења. „У сваком од нас се одвија сукоб између личних и изворних инстинката и захтева друштвене групе. *Инстинкти* су део човекове органске структуре и по природи су антидруштвени. Постоје два основна нагона: ерос, који чине полни нагон (либидо) и нагон самоодржања (его нагон) и нагон агресије, односно разарања (танатос). Фројд, који се сматра оцем психоанализе, сматрао је да је кључ човековог психичког здравља у најранијем детињству, због чега указује на значај васпитања за сузбијање нагона.

Сама социјализација као процес не може се разумети без Фројдовог учења о три дела психичке личности:

1. Ид (Оно)- састављен од несвесних инстинката;
2. Его (Ја)- настоји да испуни пориве Ида, али узимајући у обзир захтеве спољашње реалности;
3. Супер Его (Над-Ја)- интернализовани систем друштвених норми, забрана и вредности.

Психоаналитичари су дали следећа објашњења криминалног понашања:

1. злочинац је погрешно социјализован;
2. злочин као вид неурозе- учинилац тежи да буде оглашен кривим и кажњен;
3. злочин је последица поремећаја у психичкој равнотежи;
4. злочинац поседује антисоцијални карактер;
5. друштвена структура генерише склоност ка злочину.“ (Игњатовић, 2018, стр. 70)

Објашњење проституције на основу ове теорије је комплексно. „Разлог зашто се неко упушта у проституцију треба тражити у Едиповом комплексу и потискивању раних сексуалних жеља према родитељима. Фројд је сматрао да су рани контакти са родитељима фрустрирајући

због табуа инцеста, те да касније сексуални партнери представљају само сурогате, јер промискуитетне особе сексуалне жеље везују само за први објект љубави. Проститутке су промискуитетне особе и неуротичне личности које нису успешно развиле личност одраслог.“ (Јоксић, 2012, стр. 234-235);

✂ *социолошке-* међу многим ауторима који су се бавили социолошким теоријама у овом случају предност дајемо Бонгеру. „Он је узрок злочина тражио у средини која окружује човека. Најзначајнији фактор је *сиромаштво* које делује непосредно, деградацијом личности или у садејству са алкохолизмом.“ (Игњатовић, 2018, стр. 74) „Вођени овим можемо закључити да се проститутке баве тим послом управо зато што су подстакнуте сиромаштвом и свим оним појавама које га прате, као што су бројне неповољне економске прилике које имају низ последица по становништво, у виду миграција, индустријализације и општег пада животног стандарда.“ (Јоксић, 2012, стр. 235)

6.1. Подела проституције

„Према висини примања разликујемо: (Јоксић, 2012, стр. 236-238)

- 1) *ниску проституцију-* овде се пре свега мисли на уличну проституцију. Ова врста проститутки остварује најниже приходе јер су клијенти људи са најнижом платежном моћи. Раде најчешће у вечерњим сатима али и по дану. Управо зато што припадају најнижој категорији, оне се често долазе у сукоб са законом и против њих се води кривични поступак за разлику од проститутки високог нивоа, тј. елитних које имају и ту врсту заштите и дискреције. Посебно је ова категорија проститутки склона другим облицима девијантног понашања: скитничењу, просјачењу, коцкању, алкохолизму и употреби наркотика. Ниједна проститутка не може да ради сама, она има свог макроа коме припада. Градови се деле на рејоне и сваки макро убира приходе својих области и не сме задирати у туђе;
- 2) *проституцију средњег нивоа-* карактеристичан пример је проституција по јавним кућама, улицама са црвеним фењерима и сл. Девојке у борделима мање зарађују од уличних јер им макрои обрачунавају трошкове боравка по много већим ценама. Ниво клијената који посећује ове објекте је виши у односу на уличну проституцију;
- 3) *проституцију високог нивоа-* овај вид спроводе „девојке на позив“, чије услуге користе клијенти који су високо позиционирани и имају високе приходе. Они захтевају максималну дискрецију и анонимност, да не би

били компромитовани у јавности. Девојке могу стећи сталне клијенте који обично једном или два пута недељно користе услуге. Овај вид проституције углавном заказују телефонским путем и реализују у својим или становима у закупу. Други начин је преко агенције које се баве посредовањем.“

6.2. Проституција и криминалитет

Проучавање проституције са аспекта безбедности је од изузетног значаја, зато што је неспорна веза између ње и других много опаснијих облика угрожавања унутрашње стабилности државе. Због негативне друштвене реакције, проститутке често траже заштиту и моралну подршку, помоћ и охрабрење од других, што им основни обрасци супкултуре којој припадају омогућавају, али често желе помоћ и других девијантних особа. Проституција има тенденцију да се удружује са другим девијантним понашањима, па су проститутке и саме наркомани, алкохоличари, криминалци или се придружују таквим групама.

„Веза између криминала и проституције је вишеструка: (Спасић, 2006, стр. 332)

- 1) проститутке могу бити подстрекачи и саучесници криминалне делатности;
- 2) проститутке могу бити растурачи украдене робе;
- 3) проститутке могу бити мамац за навођење жртве;
- 4) проститутке и саме могу бити извршиоци кривичних дела.“

У највећем броју случајева улога проститутки у кривичном делу је подстакнута од стране макроа. Из безбедносне перспективе, немогуће је проституцију посматрати само као пуку трампу сексуалних услуга за новац. Она представља један микро свет за себе, свет који егзистира у нашој близини, где свако има своју улогу и где постоје неписана правила, као и посебно специфични односи на релацији проститутка-макро. У тако уређеном свету свако може да буде извршилац кривичног дела (најчешће макро или проститутка). „Београдска полиција није забележила велики број кривичних дела где су извршиоци биле проститутке (свега 2% и то су ситне крађе или трговина и кријумчарење дроге). Оне су биле извршиоци у случају наношења лакших телесних повреда јер су склоне физичким обрачунама између себе. Најчешће су проститутке жртве кривичних дела које су починили макрои или ређе клијенти.“ (Спасић, 2006, стр. 332)

Ако се узму у обзир географски положај наше земље и трасе транснационалног организованог криминала, неизоставно је споменути још једно кривично дело са којим је проституција тесно повезана- *трговину људима*. На питање како разликовати трговину људима од проституције, путоказ може бити то што је проституција шири појам и може се одвијати независно од ње. Такође, она је само прекршај, за разлику од трговине која је кривично дело. Али можемо и другачије посматрати, па тако проституција може бити ужи појам, када представља само један од могућих видова експлоатације жртава трговине људима.

„Девојке које су жртве трговине људима долазе различитим путањама, углавном из источноевропских земаља: Русије, Украјине, Молдавије, Румуније и Бугарске. Београд им је крајње одредиште где им је обезбеђен смештај и посао конобарица, стриптизета или анимир дама у ноћним клубовима. Друга група девојака само транзитира кроз Србију, завршавају углавном у Хрватској, Италији, Албанији, Косову, Немачкој.“ (Спасић, 2006, стр. 334)

„Проституција може индиректно створити нове изворе и облике угрожавања: (Спасић, 2006, стр. 337)

- ✕ промене на постојећем црном тржишту рада и сексуалних услуга;
- ✕ економску дестабилизацију кроз повећано прање новца и повезивање са другим облицима организованог криминалитета;
- ✕ демографске промене посебно руралних подручја;
- ✕ повећање корупције;
- ✕ деградирање породице као основне јединице друштва;
- ✕ угрожавање здравствене вредности (ширење ХИВ-а и других сексуално преносивих болести);
- ✕ пораст социопатологије (покушаји самоубиства, алкохолизам, наркоманија...).

Посебан проблем је *дечја проституција*, која је последњих година у порасту међу девојчицама између 15 до 18 година. „УНИЦЕФ је изнео податке који доказују да међу жртвама сексуалног искоришћавања има преко 2 000 000 деце. На Тајланду постоје јавне куће у којима се организује проституција деце од 13 до 15 година. У Монголији, на подручју главног града Улан Батор, девојчице старости 12 година пружају сексуалне услуге за тринаест долара дневно. Берлин је постао епицентар мушке проституције, где се за јако мало новца проституишу дечаки из Пољске и Румуније.“ (Николић-Ристановић и Константиновић-Вилић, 2018, стр. 382)

Проституција је изузетно сложена социопатолошка појава о којој се може расправљати као етичком, економском, психолошком, правном и културном феномену. Она је феномен који се не ограничава само на одређено подручје и одређени временски период, већ поприма глобалне размере и неодвојиви је део наше реалности.

Веома често се иницирају приче у вези са њеном легализацијом, где постоје аргументи за и против. Када је реч решењу овог проблема, мишљења су подељена. Ако држава одлучи да је легализује, проститутке морају имати боље регулисан свој статус, права и обавезе.

7. ДЕЛИКТИ МАЛОЛЕТНИЧКОГ ДОБА

Адолесценција представља период живота који се одвија између детињства и зрелог доба и за који је карактеристично телесно и психичко сазревање индивидуе. Постоје различити ставови по питању старосних граница, али у бити то је временски период од једанаесте године до раних двадесетих година. У овом периоду почињу и први проблеми у одрастању личности, као и њено суочавање са самом собом.

Малолетничка делинквенција је специфична по многим параметрима. „Она се карактерише низом посебних феноменолошких и етиолошких карактеристика које је одвајају од криминалитета пунолетних лица. Овакав приступ није карактеристичан само за криминолошка и социолошка истраживања, већ се у оквиру кривичноправне теорије и кривичног законодавства узимају у обзир специфичности ове категорије делинквената у погледу кривичне одговорности, надлежних органа, поступка који се према малолетним делинквентима примењује и кривичних санкција.“ (Николић-Ристановић и Константиновић-Вилић, 2018, 217)

„Структура малолетничке делинквенције је таква да у њој доминира имовински криминалитет, а њен обим се креће у већини земаља од 15-20%, у неким чак и 45% укупног криминалитета.“ (Николић-Ристановић и Константиновић-Вилић, 2018, стр. 220-221) Ако нека појава у одређеним земљама може да заузме скоро половину укупног криминалитета, то довољно говори о озбиљности и демантује лаичко мишљење на које се често може наићи у јавности да адолесценти нису велика претња за једно друштво.

„Постоје различити називи за означавање малолетничке делинквенције: преступништво малолетника, васпитна запуштеност, друштвена неприлагођеност, асоцијалност, беспризорност, морална посрнулоост, хулиганство...“ (Николић-Ристановић и Константиновић-Вилић, 2018, стр. 217)

Професор Игњатовић даје своје виђење малолетничке делинквенције у ужем и ширем смислу. „Под малолетничком делинквенцијом у ужем смислу, у САД, подразумевају понашања деце и малолетника (узраст 7-18 година) која су кажњива у кривичним законима и која би, да су извршена од стране пунолетних била означена као криминалитет. Коришћењем овог израза жели се избећи жигосање деце и малолетника као криминалаца и изразити схватање по коме су (по узроцима, личним

цртама учинилаца и карактеру дела) криминалитет и делинквенција по својој природи различити.“ (Игњатовић, 2018, стр. 15)

„Делинквенција малолетника у ширем смислу, подразумева тешкоће у васпитању и ситна кажњива дела младих (као непослушности, бекства од куће и из школе, скитња, опијање) која се појављују као типични младалачки бунт против света одраслих, али су повезана и са делинквенцијом у у ужем смислу. За означавање оваквих понашања раније се употребљавао термин *предделинквенција*, а у новије време се веома инсистира на његовом напуштању из неколико разлога. Пре свега, у односу на спољни свет, никаквог делинквентног понашања и нема, а деца и малолетници се употребом израза предделинквент непотребно жигосу и тако олако гурају у делинквенцију и криминалитет.“ (Игњатовић, 2018, стр. 15-16)

Након што смо дефинисали појам малолетничке делинквенције у ужем и ширем смислу јасно је да таква понашања у одређеној мери одступају од уобичајеног понашања адолесцената. Сада је потребно објаснити зашто се поједини деликти малолетничке делинквенције сматрају деликтима без жртве као што су рецимо скитња, просјачење, опијање, бежање од куће/школе, беспосличење и сл. Важно је нагласити да предмет обраде неће бити сви, већ ћемо акценат ставити на последња два деликта. Кључно питање које се намеће је ко и/или шта је у овим ситуацијама заправо жртва? С обзиром да смо ове примере раздвојили и обрадили засебно, за почетак ћемо извршити анализу њихових заједничких карактеристика, потом и специфичних.

Заједничко им је то што се у оба случаја деградирају моралне вредности, само на другачији начин него што је то случај са проституцијом, где смо се такође позивали на овај аргумент. Свако друштво има одређена, вековима грађена и општеприхваћена морална начела и њих млади усвајају кроз механизме који су им доступни у породици и школи. Циљ је да се они са њима ваљано упознају, усвоје их и поштују. Овај корак је неопходан ради нормалног и здравог функционисања једног друштва. Наравно, није потребно наглашавати да је правилан однос према неким правним нормама законски обавезујући, али и само неуважавање и кршење појединих које немају ту тежину представља увреду и каљање моралних вредности. Такође, код одређених појединаца повећава шансу да се почине и друга дела који носе теже последице и аутоматски су теже санкционисани.

Деликти без жртве у већини случајева подстичу у људима реакције као што су негодовање, друштвена осуда или једноставно одбацивање из друштва. Они који изврше ову врсту деликата обично могу рачунати само на подршку чланова породице и најближих пријатеља, који често чине све што је у њиховој моћи да би их вратили на прави пут. С обзиром да су на неки начин одсечени од дела заједнице, додатно подстакнути оваквим реакцијама, делинквенти ће једино решење видети у зближавању са људима сличним себи јер немају снаге да се носе са осудом и етикетом. Из овога произилази да је социјални живот делинквената (који је деградиран) још једна од жртава. Такође, такви адолесценти представљају негативан пример за своје вршњаке који су у том периоду склони имитирању и многим другим реакцијама како би били прихваћени у друштву. Дакле, и они посредно могу постати жртва, повучени својом жељом за уклапањем.

Направићемо кратак осврт на одређене теорије које нам могу помоћи да боље разумемо начин на који адолесценти усвајају одређене обрасце понашања у контакту са својим вршњацима. У оквиру чикашке школе предност у овом случају дајемо *теоријама о учењу*. „Ове теорије су настале у психологији и виде преступништво (као и свако друго човеково понашање) као нешто што се учи. Њиховим зачетником сматра се руски научник Иван Павлов чији експерименти са псима уводе појам „Павловљев или условни рефлекс“, а касније се почела правити разлика између „класичног“ и „инструменталног“ (или „оперантног“) условљавања. Сви ови изрази односе се на објашњење људског понашања интеракцијом јединке са светом у коме се налази.“ (Игњатовић, 2018, стр. 78)

„Утицај који дружење са вршњацима има на адолесценте се најсликовитије може објаснити каснијим теоријама које развијају схватање које понашање види као последицу контакта са другима, пре свега кроз процес социјализације у породици и групама вршњака. Означава се изразом „теорије друштвеног учења“ и оне настају 70-их година двадесетог века као бихевиоризма и когнитивне психологије. Успону ове оријентације у науци важан допринос дао је Алберт Бандура који је са колегама на Станфорду показао како се могу спојити оперантно учење и класично условљавање и на тај начин разумети људско понашање. У основи овог становишта стоје три појма: *учење, друштвено и когниција* (ментални догађај који свако од нас непосредно искуси, али њега не можемо директно опазити код другог). Основна разлика између оперантног и друштвеног учења је у томе што прво инсистира на *утицају средине*, док друго указује

на значај посматрања других, које Бандура назива моделима. Схватања о друштвеном учењу укључују и разматрање мотивације и он истиче три типа: директно поткрепљење, супститутивно или викаријско поткрепљење (посматрањем модела) и самопоткрепљење (као резултат узимања у обзир задовољства или поноса због сопствене активности).“ (Игњатовић, 2018, стр. 78)

Шта је још заједничко адолесцентима који беже од куће/школе или скитају? Жртва је њихова будућност. Ова лица, с обзиром на начин живота, занемарују школске обавезе, своје образовање, бављење спортом. Они себе свесно лишавају тога из побуда само њима знаним, не схватајући тежину последица својих поступака. Какву будућност могу очекивати онда? Они који напуштају своје домове такође нису свесни колико су заиста угрожени на улици и да самим бораваком на њој жртва дословно постаје њихов физички интегритет.

Када је извршено дефинисање и када смо разграничили ко/шта су жртве у овом случају следеће што се морамо запитати јесте шта узрокује овакво понашање? Због чега одређени проценат адолесцената има потребу да се понаша на начин да то одступа од већине њихових вршњака? „Узроке малолетничке делинквенције можемо груписати на следећи начин: (Вејновић, 2008, стр. 6)

- 1) биолошки узроци (генетика, обољења ЦНС-а, поремећаји ендокриних жлезда);
- 2) психолошки узроци (недовољно развијена интелигенција, емоционална нестабилност, неуротичност, егоцентричност, незрелост и комплекси);
- 3) социолошки узроци (миграције, сукоби култура и супкултура, мас-медији, породица, школа, слободно време).“

Увек се намеће питање да ли се непожељне појаве могу раније препознати и неки начин предупредити. Које знакове би родитељи, васпитно-образовни систем морали да уоче? Добра страна је то што се кад је реч о малолетничкој делинквенцији, у одређеним случајевима, дакле не код свих адолесцената, ипак може бар нешто предузети. Треба имати у виду да је прелазак у делинквенцију процес и да траје извесно време и да је то оно што треба искористити. Немогуће је да адолесцент одједном, без икаквих показатеља постане делинквент. „Сматра се да је док је најбољи предиктор раног уласка у делинквенцију антисоцијално понашање у детињству, а рани улазак у делинквенцију је најбољи предиктор перзистентног

преступништва и вршења насилних злочина.“ (Симеуновић-Патић, 2014, стр. 121)

„У складу са претходном наведеним, потребно је обратити пажњу на предикторе малолетничког преступништва који су видљиви на: (Симеуновић-Патић, 2014, стр. 127)

- 1) индивидуалном нивоу (дефицит пажње/хиперактивни поремећај, позитивни ставови према делинквенцији и одсуство кривице за испољавање агресије...);
- 2) породичном нивоу (слаба дисциплина и надзор од стране родитеља, слабе афективне везе између малолетника и родитеља или осећања непријатељства и мржње, криминално понашање родитеља);
- 3) нивоу вршњачких група (повезивање са вршњацима који су склони делинквентном понашању);
- 4) школском нивоу (негативан став према школи и школским обавезама, проблеми у усвајању градива, проблематично понашање у школи или бежање из школе);
- 5) нивоу локалне заједнице или суседства (слаба социјална подршка од стране социјалних актера или неповерење у исте, доступност оружја и дрога).“

7.1. Бежање од куће/школе и скитња

„Скитња се код деце и малолетника манифестује у два основна облика: у бежању од куће и тумарању по граду и напуштању града и лутању по другим местима и градовима. Први вид је чешће запажен код деце него код малолетних лица. Тај вид скитње представља последицу конфликта у породици, због лоших оцена у школи. Обично се упражњава под утицајем филмова или стрипова, јер поред жеље да се опонаша омиљени јунак, постоји и тежња за новом авантуром.“ (Јовановић, 1966, стр. 77) Ова врста скитње у већини случајева нема тенденцију да произведе теже последице, али је опасна, јер адолесценти потенцијално могу стећи склоност ка паразитском начину живота и штетне навике, а то их, са друге стране, може накнадно одвести и у криминалитет.

„Други облик скитње је знатно тежи. Манифестује се у повременом или сталном кидану везе са породицом, школом, радним местом. Овај облик је типичан за малолетнике и обично је последица њиховог личног бунта или освете. Овај вид скитње је праћен другим социо-патолошким појавама као што су прошња, проституција и вршење деликата.“ (Јовановић, 1966, стр. 77) Они углавном имају проблем за који не могу наћи адекватно решење,

јавља се жеља да се докажу родитељима како су довољно одрасли да га самостално реше, али на погрешан начин.

„Ниједан од ова два наведена облика нису последица сиромаштва, беде нити нагона за кретањем. Такође, полови се не понашају исто кад је реч о овим стварима. Код већине дечака који су бежали од куће евидентни су негативни ставови: отпор према раду, равнодушност према будућности, непоштовање родитеља и васпитача.“ (Јовановић, 1966, стр. 78) Заједничко је то што лица избегавају да се суоче са последицама лошег понашања, као што су нпр. лоша оцена у школи или туча. Долази у обзир све оно због чега би родитељи могли оштро реаговати. Јасно је и да је васпитање затајило у оваквим случајевима, јер деца очигледно нису схватила да су им родитељи пријатељи и да се отвореним разговором проблеми могу решити. Наравно, не би требало сву кривицу пребацивати на њих, јер се дешава да родитељи немају адекватан приступ да им приђу, што тинејџере посебно збуњује. Такође, може се десити супротно: да се због презаштићености јавља жеља за неком авантуром и доказивањем.

„Преко скитње као облика предделинквенције улази се у делинквенцију, где скитња престаје да буде самостална појава, већ се у већини случајева удружује са другим девијацијама. Још једна опасност ове појаве састоји се у томе што има тенденцију да се шири путем психичке индукције коју врше скитнице на своје другаре у школи.“ (Јовановић, 1966, стр. 78)

У том периоду деца су склона да опонашају своје вршњаке, тако да се може десити да ће усвојити овакав образац понашања, да би били боље прихваћени у групи или одељењу. Оваква деца често су склона ситним крађама, преварама разне врсте и прекршајима против јавног реда и мира.

7.2. Превенција малолетничке делинквенције

„Идеално би било да се осмисле и спроведу ефективни програми ране интервенције, компрехензивни програми превенције који су намењени деци предшколског узраста. То би био поуздан начин да се благовремено одговори на развојне потребе ове деце и смањи ризик од развоја хроничног преступништва. Полазна основа за одговор на криминалитет ових лица у будућности могу бити лонгитудиналне студије о малолетничкој делинквенцији у нашој земљи.“ (Симеуновић-Патић, 2014, стр. 121)

„Поред тога, у наставку су издвојене мере које би требало да примени сваки од наведених субјеката. (Матијевић и сар., 2008, стр. 78-80)

Родитељи би требало да учине следеће:

- 1) пружити сву могућу љубав и пажњу;
- 2) интензивно разговарати са децом и ограничити им време боравка ван куће уз адекватну контролу;
- 3) упутити се у све аспекте тинејџерског живота (са ким се дружи, где се креће и чему је склон);
- 4) препознати на време депресивне тренутке код деце или када се досађују, јер то је погодно време да закораче у делинквенцију.

Школа би требало да уради следеће:

- 1) разговор професора са ученицима;
- 2) психолошка и педагошка помоћ (која врло често постоји само на папиру, уместо активног учешћа у тинејџерском животу);
- 3) секције у школама, где је могуће повезивање са вршњацима и здраво дружење са другарима истих склоности.

Адолесценти би требало да ураде следеће:

- 1) освестити проблем и разговор са родитељима или другим старијим и одговорним особама од поверења;
- 2) квалитетније провођење времена, тј. бавити нечим што ће скренути пажњу са делинквенције;
- 3) не подржавати делинквентно понашање и избегавати контакт са таквим вршњацима.

Систем безбедности би требало да учини следеће: (Пејановић и сар., 2008, стр. 99-100)

- 1) побољшати свеукупну безбедност малолетника;
- 2) спречити а/антисоцијално понашање омладине;
- 3) промовисати друштвено пожељне облике понашања;
- 4) благовремено и објективно информисање младих људи о правима и обавезама, према Конвенцији УН о правима детета.“

Још један вид превенције може бити и бављење спортом. Али мишљења стручњака су по овом питању подељена. „Према теорији социјалних веза чији је аутор Хирши, спорт доприноси повезаности са особама које су укључене у спортске активности (тренери, судије, старији спортисти) и који врше позитиван утицај на млађег спортисту.“ (Васиљевић-Продановић и Стевковић, 2021, стр. 569) Затим, како би сачувао свој статус и репутацију, спортиста се управо својом посвећеношћу спортским

активностима уздржава од девијантних понашања. Ако се један адолесцент без већих проблема „покорава“ одређеним догмама, па макар оне биле и спортске, то не мора нужно, али у одређеним случајевима може указивати неће имати проблем да се адаптира и она правила која се тичу битисања у заједници. Правилно организовано време, које подразумева извршавање школских обавеза али и време за спорт оставља мало времена да се дође у контакт са делинквенцијом.

„Заступници негативног мишљења сматрају да бављење спортом може бити фактор развоја делинквенције. Када је адолесцент изложен притиску да мора мора да оствари успех, то га може навести и на неки вид неморалног понашања. Такође такав притисак појачава агресивност, може доћи до намерног угрожавања конкуренције (чак и физичког), варања или употребе недозвољених супстанци да би се остварила победа.“ (Васиљевић-Продановић и Стевковић, 2021, стр. 569)

Деликти малолетничког доба представљају веома сложен проблем данашњице, са којим се озбиљније морају позабавити родитељи, васпитне установе и читаво друштво. Ове појаве захтевају веома исцрпну анализу свих феноменолошких карактеристика, између осталог јер постоји шанса да такви адолесценти касније постану криминалци.

Примарну одговорност увек има породица, јер она има доминанту улогу у социјализацији детета заједно са школом. Уколико су у оквиру ње постављени негативни обрасци, дете ће их прихватити мислећи да су нормални и понављаће их и у односу са другим људима. Породица је важна јер у њој усвајају моралне вредности, као и правила која могу одредити његов однос према делинквенцији. Она заједно са школским системом има задатак да подржи индивидуу, да јој укаже на грешке и помогне стимулативним и дестимулативним мерама, а не да своје учешће своди на пуку контролу. Од медија се очекује да прекину са промоцијом и глорификовањем проблематичних личности, криминалаца и људи блиских њима, јер приказивање таквог начина живота у најмање позитивној конотацији може деловати подстицајно за ову врсту делинквената.

8. ПРИВРЕДНИ КРИМИНАЛ У СВЕТЛУ ДЕЛИКАТА БЕЗ ЖРТВЕ

„Привредни криминал чине сва деликтна понашања, и чињења и нечињења, која настају у економским односима и у вези са тим односима од стране правних, као и физичких лица која, као субјекти тих односа, располажу одговарајућим овлашћењима према имовини на којој се ти односи заснивају, а чијим се деликтним понашањима непосредно наноси штета тој имовини и повређују или угрожавају привредни односи.“ (Ђукић, 2017, стр. 143) Такође, професор Бановић је дао своје виђење овог феномена. „Привредни криминал дефинисао као скуп привредних деликата који су уперени против важних грана опште народне привреде.“ (Бановић, 2001, стр. 5)

Шта ову врсту криминала чини деликтима без жртве? Где је ту жртва заправо? На првом месту, угрожен је комплетан економско-социјални амбијент и то на више различитих начина. „Једна од последица привредног криминалитета јесте појава нелојалне конкуренције на тржишту.“ (Стевановић и Цветковић, 2019, стр. 53) Такви субјекти у пословном свету не презају ни од чега како би повећали свој профит, чиме се у улози жртве налазе правна лица и субјекти који послују легално. „Временом може доћи до опадања броја радних места (чиме се директно утиче на егзистенцију грађана), недостатка квалитета јавних услуга услед смањења буџетских прихода, појаве нелегалних тржишта.“ (Стевановић и Цветковић, 2019, стр. 53) Дакле, жртва су и сами грађани ако имамо све то у виду.

„Подаци о привредном криминалу, а нарочито о материјалним последицама које узрокује (мерене милионима, па чак и милијардама евра), узимајући у обзир и тамну бројку овог криминалног феномена, остављају забрињавајући утисак. Нема дилеме да кривична дела привредног криминала директно утичу на економску и буџетску политику, чиме се нарушава привредна и политичка стабилност земље.“ (Шикман, 2013, стр. 64) Уколико она не предузме адекватне мере, пре свега превенције, а свакако и репресије, сива економија ће доживети свој процват, а круг жртава се ту неће зауставити. Ако у држави не функционише како треба ова грана која обезбеђује преживљавање једног друштва, где људи стварају и троше, доћи ће до раслојавања и сиромаштва. Такви догађаји имају потенцијал да напредују експоненцијално. „Такође, узрокују неминовне социјалне тензије што се негативно одражава на целокупно друштво. Посебно друштвено опасни

су они облици привредног криминалитета које карактерише организовано криминално деловање.“ (Шикман, 2013, стр. 64)

Држава која није у стању да гарантује мир тешко да може имати снаге за друге функције. „Последице спреге економске и политичке моћи се негативно одражавају на правни поредак и правни систем јер се на овај начин изражава висок степен непоштовања правних норми, долази до урушавања демократских институција и неповерења грађана према власти и њеним органима.“ (Тањевић, 2018, 240) Они би пре свега требало да буду на услузи грађанима, у сврху одбране и оствариња њихових права.

Евидентна је криза система вредности које су нам усађене одређеним етичким принципима и којих би требало да се придржавамо не само у пословном свету, већ и ван њега. Људи су склони да уче помоћу модела, па тако и многи пословни људи када примете да је у неким ситуацијама готово немогуће направити огроман профит без уплитања у ову врсту криминала, склони су да посегну за одређеним средствима, а све је то последица њихове глади за пословним успехом и жеље за лаким профитом. „Садерленд је још у своје доба говорио да штета од овог криминала далеко превазилази штету нанету другим видовима криминала, при чему поред највеће штете коју наноси привреди, наноси велику штету и друштвеном моралу, изазива неповерење и ствара дезорганизацију у ширим размерама.“ (Тањевић, 2018, стр. 240)

Додатни проблем у вези са кривичним делима привредног криминала је то што имају специфичну карактеристику- *латентну прикривеност* и често њихових последица нису свесна чак ни оштећена лица. Поред тога, није увек једноставно идентификовати жртве инкримисаних радњи у економској сфери (victimless crimes). „Привредна кривична дела спадају у групу најопаснијих кривичних дела, не само услед своје присутности у казним евиденцијама, тј. због свог обима, већ и због свих својих негативних последица.“ (Стевановић и Цветковић, 2019, стр. 47) Упркос томе, занимљиво је да привредни криминалитет није био често у фокусу органа неформалне социјалне контроле, као што је то насилнички или нека друга врста криминалитета.

„За ову врсту криминалитета могу се издвојити следеће карактеристике: (Стевановић и Цветковић, 2019, стр. 56)

- ✂ манифестује се у великом броју форми и тежи ка све већој организованости и успостављању контроле над легалним привредним пословањем;
- ✂ способност прилагођавања новим друштвено економским односима и позитивноправним прописима који регулишу област привредног пословања;
- ✂ прикривеност и конспиративност извршења;
- ✂ висока тамна бројка;
- ✂ софистициране методе извршења;
- ✂ користољубље, мотив да се дође до профита нелегалним путем;
- ✂ ивршиоци су најчешће лица службена или одговорна лица у привредном и финансијском пословању.“

Привредни криминал је изузетно сложена појава која има широки спектар својих узрока. Важно место у том контексту заузимају фактори који утичу на земље у транзицији. Наша земља је прошла трновит пут током последње декаде прошлог века. „Увођење санкција од стране УН, бомбардовање од стране НАТО-а и условљавање приступа Србије европским интеграцијама из политичких разлога, само су неки од разлога који су додатно отежали привредни развој у протекле две-три деценије.“ (Таћевић, 2018, стр. 239) Србија је, као и већина земаља након распада Југославије, морала да изврши реформе у многим секторима како би се прилагодила променама.

„Блокада свих легалних токова размене је натерала државу да у извесној мери толерише привредно-финансијским субјектима и грађанима обављање нерегуларних активности, како би се остварили услови за преживљавање. Тадашњи прописи нису садржали норме којима би се адекватно уклонили узроци и услови који су погодовали ширењу црног тржишта и другим незаконитостима. Уједно, њихова примена је била отежана чињеницом да су давали велика дискрециона права онима који су их примењивали и сужавали су простор за ефикасно деловање државних органа који имају контролну функцију. То је уз друге негативне факторе довело и до ширења корупције.“ (Таћевић, 2018, стр. 239)

Привредни криминал представља комплексан феномен који је неодвојиви део пословног света и наглог развоја привреде и тржишта. Одликује се високом стопом динамичности и присутне су велике потешкоће када је реч о откривању учинилаца ових дела. Много гори сценарио је када је учинилац познат, али је систем немоћан, јер прописи су тако

преобликовани да су они који се баве привредним криминалом заштићени.

Људи који управљају правним системом врло често свесно остављају правне празнине и недоречености у прописима које погодују онима који се баве овом врстом криминала. Закони не постоје да би служили само једном одабраном слоју, већ свим грађанима једне земље. Они су линија одбране која је ту да гарантује њихова права и обавезе. Ако и та линија попусти или фактички дође до њеног пуцања, може доћи до урушавања целокупног друштвеног поретка.

9. КОРУПЦИЈА У КОНТЕКСТУ ДЕЛИКАТА БЕЗ ЖРТВЕ

„Корупција је криминално понашање код кога се додељено овлашћење злоупотребљава у циљу прибављања личне користи. Оваква дела су типичан случај дијадичног односа код кога се криминалним сматра како понашање корумпираног, тако и коруптора.“ (Игњатовић, 2014, стр. 121)

„Основни елементи корупције су: (Игњатијевић и Чавлин, 2017, стр. 40)

- ✕ незаконито понашање;
- ✕ склоност непотизму;
- ✕ уцењивање и проневера;
- ✕ злоупотреба јавног положаја за личне циљеве;
- ✕ делатност супротна моралним нормама;
- ✕ богаћење без правног основа;
- ✕ губљење поверења у државу и друштво.“

Корупцију је неопходно сагледати и у контексту деликата без жртве. „Још су светски умови као што су Аристотел, Монтескје, Макијавели сматрали да је корупција знак крварења моралних вредности друштва.“ (Добовшек, 2012, стр. 334) Људи који су склони корупцији чине неморалну и штетну радњу, протежирајући сопствене а не државне или друштвене интересе.

Жртва су остали грађани који се корупцијом не служе и којима се шаље порука да се незаконитим радњама може постићи циљ. Дакле, угрожавају се људска права и слободе који су од виталног значаја за сваког човека. Грађани више немају на располагању институције које су способне да сваком грађанину изађу у сусрет, већ су оне претворене у сервисе који испуњавају жеље само одабраних људи. „Паралелно државном систему појављује се нови систем (корупцијски систем) који функционише ван контроле државе и јавности.“ (Добовшек, 2012, стр. 328) Овде нарочито мислимо на правосудне органе и здравствени сектор, где је стопа корупције висока и где злоупотреба овлашћења може имати дугорочне последице. „Управо свим овим злоупотребама се у народу буди осећај несигурности и неповерења у друштво и државу, што наравно може имати огромне последице по стабилност државе.“ (Игњатијевић и Чавлин, 2017, стр. 36)

„Корупција се доводи у везу, између осталог, и са распадом и трансформацијом политичких и привредних система, нарочито у бившим

социјалистичким земљама, у ратном и послератном периоду.“ (Дововшек, 2012, стр. 334) Стога се поред етичких проблема, морамо се позабавити жртвама на економском и политичком плану. Ту жртве имају једну врсту камуфлаже, али се суштина врло лако може уочити. Жртва је тржишна економија, блокиран или успорен привредни развој земље и као крајња жртва у овом домену појављује се привреда као грана. „Будући да страни директни инвеститори желе да максимизују разлику између стопе приноса (профитне стопе) и цене капитала коју они плаћају, они ће свесно бирати земље са ниским ризиком улагања и ниском ценом капитала.“ (Беговић и Мијатовић, 2001, стр. 170) Временом почети да избегавају земље које имају висок степен корупције, јер се никоме не исплати финансирање пројеката у држави где новац отиче и где се ресурси не распоређују на правилан начин. „У високо корумпираним земљама ће се појављивати инвеститори сумњиве репутације, односно квалитета. То додатно обара стопу привредног раста у високо корумпираним земљама.“ (Беговић и Мијатовић, 2001, стр. 170)

Скочиће задуженост земље, јер недостатак инвестиција по правилу мора да се осети, као и сиромаштво њених грађана. „Корупција утиче и на оприбављање средстава на међународном тржишту капитала, тј. услове добијања међународних кредита на том тржишту.“ (Беговић и Мијатовић, 2001, стр. 170) Поново се круг затвара на исти начин као и код привредног криминала, неповерењем грађана у сопствене институције и осећајем немоћи. „Такође, можемо уочити спиралу која најсликовитије указује на повезаност корупције са другим појавама: сиромаштво утиче на корупцију, аномија на корупцију и корупција на сиромаштво и аномију. Сваки круг у спирали је већи.“ (Беговић и Мијатовић, 2001, стр. 174) Људи који корупцију сматрају нормалном или уобичајеном појавом, нужним злом, не схватају каква је тежина поступка у коме дошло до размене неке вредности у односу две стране.

„Важне карактеристике корупције су: (Игњатијевић и Чавлин, 2017, стр. 40)

- ✕ присутна је у свим државама и вишеслојна је појава;
- ✕ немогуће ју је искоренити;
- ✕ прилагодљива је различитим системима државног уређења;
- ✕ најчешће је зависна од државног система и стања морала нације.“

Када је реч о узроцима корупције можемо их поделити на личне и друштвене. Лични узроци су сви они који се тичу директно или индиректно структуре личности. Људи који су склони корупцији углавном су похлепни. „Тројица аутора Клитгард, Маклејн-Абароа и Парис су дали своје објашњење корупције, при чему је то дело које је учињено из рачуна, а не из страсти. Људи су склони да посегну за корупцијом онда када су ризици мали, казне благе, а награде велике.“³ Похлепа се може јавити и код сиромашних и код богатих.

„У земљама у којима постоји висок ниво корупције, низак ниво плата у јавном сектору често се наводи као узрок корупције.“⁴ Чињеница је да су плате у јавним секторима ниске у појединим земљама и да се чиновници воде логиком да се преко мита може допунити лични/породични буџет и да у томе не виде проблем. „Држава све и кад повећала њихова примања проблем не би био решен уколико се истовремено не активира систем надзора и контроле.“⁵

Код одређеног броја богатих људи више него задовољавајуће финансијско стање очито није довољно да се одупру. Напротив, жеља за богаћењем преовладава. Лични се преплићу са културним мотивима. „Постоје земље и друштва у којима је корупција нормалан и прихваћен начин живота. У њима се поклати не сматрају корупцијом, већ је то очекивано и устаљено понашање.“⁶

Када је реч о друштвеним узроцима ситуација је мало другачија. „Анализа узрока корупције показује да земље које имају проблем са ресурсима, било да су они ограничени или их нема уопште, (храна, енергенти, девизе, извозно-увозна ограничења) имају далеко вишу стопу корупције.“ (Игњатијевић и Чавлин, 2017, стр. 41) Постоји теза да што је друштво сиромашније, ниво корупције ће бити виши. Али то није увек случај. „Афричке земље као што су Бурунди, Јужни Судан, Мозамбик и многе друге спадају међу десет најсиромашнијих земаља света, мерено према нивоу БДП-а по становнику. Истовремено, ове земље имају веома слабе резултате према Индексу перцепције корупције организације

³ Борба против корупције: основни појмови, 2015, стр. 20.

⁴ Исто, 2015, стр. 18.

⁵ Исто, 2015, 18.

⁶ Исто, 2015, 20.

Transparency International. Такође, постоје богате земље у којима је висок ниво корупције, као што су скандинавске земље.”⁷

Не можемо занемарити институционални систем. „Непрофесионализам јавних службеника може бити један од разлога за интензивирање корупције.“ (Игњатијевић и Чавлин, 2017, стр. 41) Уз то, њихова нестручност и неадекватна обученост. Други проблематични део јесу веома компликоване и исцрпљујуће процедуре које грађани морају да прођу да би задовољили своје потребе. То може бити окидач да им је просто лакше да дају мито службенику и поштеде себе.

„Постоји још један проблем који има велики број земаља, *евизија*, тј. избегавање плаћања пореза. Као најопаснији извор корупције издваја се организовани криминал.“ (Игњатијевић и Чавлин, 2017, стр. 41)

„Не сме занемарити ни одсуство владавине права, које дуже време опстаје због недостатка политичке воље, одсуства широке друштвене сагласности, турбулентних друштвено-политичких прилика, дугогодишње владавине самоуправног социјализма, који је код људи створио одређене навике понашања. Криза морала и свеукупна морална конфузија, као и поремећен вредносни систем, такође представљају битне факторе.“ (Игњатијевић и Чавлин, 2017, стр. 41)

„Према носиоцима корупције могуће је извршити следећу класификацију: (Игњатијевић и Чавлин, 2017, стр. 38-39)

- ✂ *улична корупција*- подразумева све облике спонтаног подмићивања јавних службеника или одговорних особа, без претходног плана или посебне најаве примаоцу мита. Овде се убрајају случајеви подмићивања цариника, полицајаца, финансијских, тржишних и других инспекција, референата и службеника у јавним установама, општинама и сл.;
- ✂ *уговарачка корупција* или *корупција у јавној управи*- наступа као последица склапања штетних уговора, извођења грађевинских радова или пружања услуга уз „уговарање“ провизије, непоштовања редовне процедуре код доделе одређених послова, избегавања јавних набавки у цивилном или другом сектору и сл.;
- ✂ *политичка корупција*- свесно припремање и доношење мањкавих закона или закона који обилују „правним празнинама“, „куповина“ гласова на изборима, добијање новчаних средстава из тзв. црних фондова спонзора политичких партија, насталих избегавањем пореских обавеза,

⁷ Исто, 2015, 19.

различитим начинима удовољења одређеним политичким групама и сл.;

- ✂ *непотистичка корупција*- попуњавање места, односно функција у власти родбином, пријатељима и познаницима, чиме се нарушава начело једнакости грађана пред законом;
- ✂ *трансакцијска корупција*- реализација узајамног споразума између онога ко даје мито и онога ко прима, ради обостране користи;
- ✂ *изнуђивачка корупција*- противвољни пристанак онога ко даје мито, ради избегавања штете коју најављује потенцијални прималац мита у недопуштеној размени;
- ✂ *инвестицијска корупција*- састоји се у понуди ствари или услуга без тражења икакве стварне тренутне користи;
- ✂ *судска (тужилачка) корупција*- обухвата противправна понашања злоупотребом положаја носилаца правосудних функција;
- ✂ *општа корупција*- обухвата све преостале облике коруптивног понашања у грађевинарству, здравству, просвети, социјалним програмима, спорту и сличним доменима.“

„Активна корупција постоји када неко, нудећи, обећавајући или дајући какав поклон, корист или привилеговано остварење неког права, подстиче извршење кривичног дела (нпр. давање мита). *Пасивна корупција* постоји када неко на службеном или приватном положају прими понуду, поклон, корист или обећање поклона, односно користи, и тиме почини кривично дело које је у вези са вршењем дужности.“ (Игњатијевић и Чавлин, 2017, стр. 38)

„Србија се сврстава међу земље са веома распрострањеном корупцијом. Њени проблеми у вези корупцијом су следећи: (Игњатијевић и Чавлин, 2017, стр. 48-49)

- ✂ кршење усвојених антикорупцијских закона и нарушавање правне сигурности усвајањем контрадикторних или нејасних одредаба;
- ✂ недовољни капацитети органа који врше надзор и контролу над применом закона;
- ✂ нема напретка на основу откривених случајева корупције и откривених образаца коруптивног понашања;
- ✂ ванинституционална моћ политичких странака која се одражава на рад читавог јавног сектора;
- ✂ недовољно транспарентан процес доношења одлука, немогућност грађана да утичу на њихов садржај и неуређено лобирање;

✂ непотребне процедуре и државне интервенције које повећавају број ситуација у којима до корупције може да дође.“

„Мере превенције обухватају следеће: (Добовшек, 2012, стр. 338)

- ✂ повећање транспарентности, проверавање и контрола;
- ✂ подстицање конкуренције и укидање монопола;
- ✂ информисање јавности и увођење слободе штампе и независних медија;
- ✂ креирање примерене економске и социјалне политике;
- ✂ поједностављење и већа прегледност различитих поступака;
- ✂ контрола финансијских трансакција.

Корупција представља реципрочну активност у којој две стране имају одређени интерес и корист. Ова појава је веома широко распрострањена и готово да не постоји земља која се у некој области живота не суочава са њом. Узроци и последице ове негативне појаве су вишеслојни и зато се корупцији мора прићи далеко озбиљније него што је то тренутно.

Држава мора показати своју снагу и способност да се избори са овим проблемом и тиме обави једну од својих елементарних функција- заштиту својих грађана, којима мора пружити равноправни третман. Грађане би требало подстицати и јачати свест корупција није начин да реше своје проблеме. Краткорочно да, али на дуже стазе такав образац понашања друштво води у деградацију и опште морално посрнуће.

10. ЗАКЉУЧАК

Деликти без жртве представљају врсту деликата код којих је тешко утврдити које добро је угрожено. У ове друштвено негативне појаве убраја се велики број понашања који делује деструктивно и разарајуће на друштвене односе. У овом раду простор су добили они деликти који се издвајају по интензитету свог штетног дејства, али и по обиму раширености. Ови видови понашања доводе до сукоба између појединца и целокупног друштва, тј. друштвених интереса. Такви конфликти не могу допринети развоју заједнице, већ је напротив, воде у декаденцију.

Може се закључити да деликти без жртве имају једну битну димензију. Они својом егзистенцијом не угрожавају само појединца који их врши, него и све друге око њега (нпр. коцкар, наркоман и други неће уништити само свој живот, већ и живот својих породица). Важно је нагласити да се деликти без жртве и криминалитет не могу посматрати као одвојене појаве, с обзиром на то да поједини међу њима представљају криминалитет.

Њихова штетност се, између осталог, огледа и у томе што могу да подстакну његов развитак и могу бити његови стимуланси (нпр. колике су шансе да наркоман у некој фази свог живота неће постати дилер, само да би дошао до извора прихода који му је потребан да би задовољио своју потребу за дрогом). Такође, то што неко да први поглед има идеалан живот, не значи да се неће одати неком виду девијантног понашања (нпр. деца која живе у богатим породицама и која су беспосличари).

Већ је напоменуто, а тиме би требало и закључити: деликте без жртве је немогуће искоренити. Али то не значи да шира и научна заједница не могу учинити нешто да би се ситуација променила на боље. Кроз детаљну анализу која је обухватила узроке и услове настанка, садржај, обим и динамику, дошло се до сржи ових појава и још важније, предложене су мере за њихову превенцију.

11. ЛИТЕРАТУРА

- Аврамовић, С. (2004). *Општа правна историја- стари и средњи век*. Београд: Номос.
- Бановић, Б. (2001). Појам, обим, структура и друге карактеристике привредног криминалитета у СР Југославији. У: (ур. Радовановић, Д. и Михаљевић, Ђ.) *Зборник радова са научне конференције Привредни криминалитет и корупција*. (5-39). Београд: Институт за криминолошка и социолошка истраживања.
- Беговић, Б., Мијатовић, Б. (2001). *Корупција у Србији*. Београд: Центар за либерално-демократске студије.
- Билиновић Рајачић, А., Чикић, Ј. (2021). *Бескућништво: теорија, превенција, интервенција*. Нови Сад: Филозофски факултет.
- Борба против корупције: основни појмови*. (2015). Београд: Савет Европе.
- Васиљевић-Продановић, Д., Стевковић, Љ. (2021). Бављење спортом и малолетничка делинквенција. У: (ур. Мацановић, Н., Петровић, Ј. и Јованић, Г.) *Зборник радова са научне конференције Унапређење квалитета живота дјеце и младих*. (568-571). Бања Лука: Центар модерних знања и Београд: Ресурни центар за специјалну едукацију.
- Вејновић, Д. (2008). Социолошки аспекти малолетничке делинквенције. У: (ур. Митровић, Љ.) *Зборник радова са научне конференције Малолетничка делинквенција као облик друштвено неприхватљивог понашања*. (3-8) Бања Лука: Висока школа унутрашњих послова.
- Добовшек, Б. (2012). Феноменолошка обележја корупције кроз призму делатности организованог криминала. *Организовани криминалитет- изазов XXI века*. (327-346).
- Ђорђевић, Ђ. (2020). Казнена политика за кривична дела злоупотребе опојних дрога. У: (ур. Милићевић, М. и Стевановић, И.) *Зборник радова са научне конференције Дрога и наркоманија: правни, криминолошки, социолошки и медицински проблеми*. (57-68). Београд: Институт за криминолошка и социолошка истраживања.
- Ђукић, С. (2017). Откривање и обезбеђење доказа у криминалистичкој обради кривичних дела привредног криминалитета. *Војно дело*, 69(6), 139-165.
- Игњатијевић, С., Чавлин, М. (2017). Анализа узрока и последица корупције у друштву. *Одитор*, 3(3), 35-50.
- Игњатовић, Ђ. (2018). *Криминологија*. Београд: Правни факултет.
- Игњатовић, Ђ., Симеуновић-Патић, Б. (2011). *Виктимологија*. Београд: Правни факултет.

- Илић, М. (2016). Реакција на злоупотребу опојних дрога. *Друштвена и техничка истраживања*, 1, 32-44.
- Јовановић, Љ. (1966). *Друштвено-негативне појаве и њихов кривичноправни третман*. Преузето 10. маја, 2022., са <http://www.prafak.ni.ac.rs/files/zbornik/sadrzaj/zbornici/z05/05z05.pdf>.
- Јовановић, С., Софреновић, В., Марковић, Љ. (2020). Малолетни учиниоци кривичних дела и дрога- где смо данас? У: (ур. Милићевић, М. и Стевановић, И.) *Зборник радова са научне конференције Дрога и наркоманија: правни, криминолошки, социолошки и медицински проблеми*. (259-276). Београд: Институт за криминолошка и социолошка истраживања.
- Јоксић, И. (2012). Проституција као криминолошки и социо-патолошки феномен. *Организовани криминалитет- изазов XXI века*. (227-242).
- Југовић, А. (2009). Просјачење и скитња као социјални и безбедносни проблем. *Наука, безбедност, полиција*, 14(3), 153-173.
- Кандуч, З., Грозданић, В. (1998). Проституција (непожељна тема, кажњива радња и стална појава). *Зборник правног факултета свеучилишта у Ријеци*, 19(1), 25-47.
- Лексикон медијских и правних појмова у Републици Србији*. (2019). Београд: Европска Унија и Савет Европе.
- Матијевић, М., Бујановић, Т. (2008). Узроци, услови и феномен малолетничке делинквенције. У: (ур. Митровић, Љ.) *Зборник радова са научне конференције Малољетничка делинквенција као облик друштвено неприхватљивог понашања*. (61-86) Бања Лука: Висока школа унутрашњих послова.
- Милић, А. (2008). Етиологија поремећаја личности и понашања- основе превенције малолетничке делинквенције. У: (ур. Митровић, Љ.) *Зборник радова са научне конференције Малољетничка делинквенција као облик друштвено неприхватљивог понашања*. (9-24) Бања Лука: Висока школа унутрашњих послова.
- Николић, З. (2006). Трговина дрогом. *Зборник института за криминолошка и социолошка истраживања*, 25(1-2), 93-106.
- Николић-Ристановић, В. (2019). *Од жртве до победника: виктимологија као теорија, пракса и активизам*. Београд: Издавачко-графичко предузеће „Прометеј“.
- Николић-Ристановић, В., Константиновић-Вилић, С. (2018). *Криминологија*. Београд: Издавачко-графичко предузеће „Прометеј“.
- Пејановић, Љ., Ракић, М. (2008). Редизајнирање система безбедности као одговор на малолетничку делинквенцију. У: (ур. Митровић, Љ.) *Зборник радова са научне конференције Малољетничка делинквенција као облик друштвено*

неприхватљивог понашања. (87-102) Бања Лука: Висока школа унутрашњих послова.

- Радишић, Ј. (1973). *Правни деликт, правна санкција и правна одговорност*. Преузето 10. маја, 2022., са <http://www.prafak.ni.ac.rs/files/zbornik/sadrzaj/zbornici/z12/04z12.pdf>.
- Радовановић, Д. (2008). *Поремећаји понашања у систему образовања*. Београд: Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију.
- Симеуновић-Патић, Б. (2014). Домашаји и перспективе научног знања у превенцији малолетничке делинквенције. *Ревиија за криминологију и кривично право*, 52(2), 121-140.
- Симовић-Хибер, И. (2009). *Оквири виктимологије*. Београд: Факултет безбедности.
- Спасић, Д. (2006). Безбедносни аспекти проституције у Београду. *Безбедност*, 48(2), 321-338.
- Стевановић, А., Цветковић, М. Д. (2019). Појам и карактеристике привредног криминалитета. *Ревиија за криминологију и кривично право*, 57(1), 45-62.
- Стевановић, И., Зечевић, О. (2020). Кривична дела малолетника у вези са дрогом- превенција и сузбијање. У: (ур. Милићевић, М. и Стевановић, И.) *Зборник радова са научне конференције Дрога и наркоманија: правни, криминолошки, социолошки и медицински проблеми*. (287-300). Београд: Институт за криминолошка и социолошка истраживања.
- Стефановић, Н., Спаић, И. (2021). Проституција од старог Рима до модерног доба са посебним освртом на безбедносну културу младих. *Култура полиса*, 18(1), 39-52.
- Стојановић, З. (2006). *Коментар Кривичног законика*. Београд: Службени гласник.
- Стојковић, И., Димоски, С., Еминовић, Ф. (2013). Проблеми у понашању и њихови корелати у адолесценцији: лонгитудинална студија. *Специјална едукација и рехабилитација*, 12 (4), 455-479.
- Тањевић, Н. (2018). Привредни криминал у Републици Србији- стање и изазови. У: (ур. Костић, Ј. и Стевановић, А.) *Зборник радова са научне конференције Финансијски криминалитет*. (237-252). Београд: Институт за упоредно право, Институт за криминолошка и социолошка истраживања и Правосудна академија.
- Фатић, А. (2005). Корупција и криминална девијација. *Корупција*, 3-44.
- Шикман, М. (2013). Структура и облици испољавања привредног криминала у Републици Српској. *Безбедност*, 55(2), 64-83.
- Шкулић, М. (2020). Основне кривичноправне консеквенце употребе забрањених психоактивних супстанци. У: (ур. Милићевић, М. и Стевановић, И.)

Зборник радова са научне конференције Дрога и наркоманија: правни, криминолошки, социолошки и медицински проблеми. (33-56). Београд: Институт за криминолошка и социолошка истраживања.